

"Ako umriješmo s Kristom, vjerujemo
da ćemo i živjeti zajedno s njime"
(Rim 6,8).

Psihološko-medicinski, pravno-moralni i
biblijsko-teološki pristup umiranju i smrti

izvadak iz diplomskog rada

Snježana Majdandžić-Gladić

Đakovo, 1997.

NAPOMENA:

Izvorni je tekst sačuvan samo u pisanom obliku, tako da njegovo konvertiranje u Word nije svugdje u potpunosti uspješno provedeno... Iz tog razloga su izostavljene i 284 bilješke, u kojima se nalaze mnoga pojašnjenja...

UVOD

Svaki čovjek ponekad osjeća želju za što duljim životom, a ponekad opet želju za skorom smrću. Zna da je stvoren za život, pa taj život želi živjeti bez straha od ugasnuća, ali zna i da je stvoren za biološki nestanak, pa zbog toga osjeća podvojenost vlastitog htijenja: ponekad u svojim maštanjima anticipira trenutak smrti, jednom sa strepnjom da će njegovu bivstvovanju doći kraj, drugi put s vjerničkim pouzdanjem da je smrt most između života i života, a ponekad čak i s osjećajem znatiželje ili osvete, želeći znati kako će njegova rodbina, poznanici i prijatelji prihvatiti činjenicu da ga više nema među njima.

To pokazuje da je smrt nedodirljiva, nepoznatljiva, jednom riječju: tajna. Život se čini manjim misterijem jer je iskusiv. Smrt, naprotiv, ostaje najveća nepoznanica, jer nijedna religija, nijedna filozofija, nijedna psihologija niti bilo koje drugo životno područje ne daje konačan odgovor na strahove koje čovjek proživljava u svom postojanju, strahove koji imaju korijen u bojazni od smrti.

"Sve, što postoji na svijetu. Čovjek stavlja pod lupu i ispituje kako bi dokučio njegovu dubinu... ali sonda, uronjena u smrt, nikada nije dotakla njeno dno. Smrt je i dalje tajna koja okružuje čovjekov otok konačnosti, jednako neoskrvnjena kao i korijeni postojanja čovjeka kao osobe i slobodnog bića, znak nadmoći Boga nad njima, kojim je obilježeno sve njegovo bivstvovanje."

Iako je čovjeku smrt tajna, on je najčešće ne želi takvom prihvatiti, pa ponekad ne bira sredstva kako bi ju demistificirao: suvremena medicina, filozofija, psihologija, pravo, umjetnost... pokušavaju smrti oduzeti njezinu svetost i nametnuti joj obilježje apsurdnosti i bezvrijednosti.

Dok se smrt unizuje veliča se život, ali život koji je obilježen novim "vrijednostima": snagom, ljepotom, zdravljem, bogatstvom, vječnom mladošću. Dosljedno, nemoć, nakaznost, bolest, siromaštvo i starost - personifikacije smrti - ugrožavaju ne samo pojedinca već i čitavu ljudsku zajednicu, pa ih se stoga odbacuje. Averzija prema toj životnoj stvarnosti, ponekad javno, ponekad tajno, stvara zločince: hitlerovskom metodom mnogi, rasno, nacionalno, vjerski ili fizički nepoželjni, bivaju istrebljivani.

No, ne gleda samo društvo u cjelini negativno na smrt, već su i pojedinci samorazarački usmjereni: ne videći smisao svome životu i bez vjerničke vizije smrti posežu za samoubojstvom ili zahtijevaju da se nad njima izvrši eutanazija. Uvijek se nađe netko tko će im te želje ispuniti. Nađe se i onih koji će transplantiranjem organa spasiti život mlade i proizvodno jake osobe, a usmrtniti staru i nekorisnu.

Ipak, govor o smrti ima i pozitivan aspekt. Tako se npr. mnogi, kao pojedinci ili kao društva, zalažu za pružanje životnog smisla besperspektivnima, za pružanje pomoći u umiranju ili dižu svoj glas protiv onih koji vrše genocid nad određenim ljudima ili narodima. Sami, pak, pojedinci ne gledaju na svoje umiranje i vlastitu ili tuđu smrt kao na nešto bezvrijedno, već kao na predanje Bogu.

Zato ćemo se u ovoj diplomskoj radnji zaustaviti na razmišljanju o umiranju i smrti, kao stvarnosti svakog čovjeka, stvarnosti kojoj je Krist objektivno dao smisao, ali njezin subjektivan smisao još ovisi o pojedincu, potom ćemo govoriti o transplantaciji organa, mrtvozorstvu, sahranjivanju i žalovanju, kao načinima postupanja i odavanja pijeteta umrlome, zatim o samoubojstvu, eutanaziji i genocidu, kao stavu prema vlastitom uništenju,

uništenju drugog pojedinca i uništenju naroda, te na kraju sve to objediniti eshatološkom nadom u postojanje punog života s Bogom.

I. UMIRANJE I SMRT ČOVJEKA

Suvremeni brz tempo života pogoduje zanemarivanju njegovanja solidarnosti i međuljudskog uvažavanja. Čovjek je, htio ne htio, postao egoist. Svim se snagama, zakonom oko za oko, zub za zub, bori za svoje dobro, a da pri tom zanemaruje drugoga. I ne samo to. Zaboravlja ili odbacuje svaku pomisao na vlastitu nemoć, bolest ili smrt. No, umiranje je svakodnevna pojava pred kojom je uzalud zatvarati oči. Smrt je stvarnost koja nikoga ne mimoilazi. Zato ćemo u ovom poglavlju najprije nešto reći o odnosu suvremenog društva prema toj činjenici, a potom donijeti prikaz umiranja i smrti, viđenih prvenstveno iz psihološke, medicinske i teološke perspektive.

1. Današnje društvo pred smrću

Današnje je društvo u mnogočemu paradoksalno. Dok se s jedne strane svim snagama zalaže za dostojanstvo čovjeka, istovremeno ga bešćutno uništava. Tako se npr. u mnogim, pogotovo bogatim zapadnim zemljama, čovjek teoretski uzdiže na pijedestal svevažnosti, ali se praktično izravno ili neizravno ubija. Težeći za kvalitetom života nudi se nekvaliteta. Riječ je o želji za uklanjanjem svake patnje, bolesti, smrti i svega što jedan život čini besmislenim i stvaranjem kulta bezbolnosti i bezbožnosti u kojem je svaka istinski ljudska i svaka religiozna vrednota osiromašena. U takvom se svijetu iznad svega vrednuju snaga, ljepota, proizvodnost..., dok se bespomoćnost, starost, slabost, bolest, pa i smrt nastoje učiniti prošlošću. U tom je svom nastojanju da se život produži čovjek znatno i uspio. Naime, čini se da su prvobitni ljudi bili stari već s 25 godina, a današnji prosjek života kod Šveđana iznosi 72 godine, a kod Norvežana 77. Osim toga, u SAD i, vjerojatno, u Rusiji vrše se takvi pokusi gdje se pokojniku izvadi krv, a njegovo tijelo preparira i dubinski zaledi, s nakanom da se jednog dana, kada Čovjek znanošću pobijedi smrt, reanimira. Usporedo s takvim nastojanjima civilizacija se ljubavi pretvara u civilizaciju smrti.

"Današnja kriza, kao uostalom i svaka, svojom dubinom, ali i 'spoznajom', u stanovitu pogledu uporno reafirmira prokletstvo nemoći koje je izrečeno još u najstarijim religijskim zapisima i predajama. Ono se poglavito javlja - u vezi s ocjenom tehnološkog napretka,... kada se tehnologija predstavlja kao otrov čovječanstva. Što pripada fenomenologiji javnih, općih prijetnji."

Čini se kako je taj bunt protiv neproizvodnih snaga prvenstveno uperen protiv starih. No, upravo se u tome kriju zamke suvremenih smjernica. Naime, današnji Čovjek - mlad, lijep, bogat i omiljen - možda već sutra postaje star, ružan, siromašan i napušten. Iako je sada cijenjen, iako danas mnogo pridonosi društvu, sutra će ga njegovi zakoni dovesti na onu istu marginu na koju je on gurnuo mnoštvo "nekorisnih jedača".

Čini se kako starci ne postaju samo teret svjetskim strukturama društva, već trend protustarenja i protustaraca postaje stvarnost mnogih država, regija, zajednica i obitelji. Pogleda li se uopćeno unutar različitih životnih područja, npr. prava, medicine, psihologije, ekonomije, pa i religije, stanje ne dobiva ublažujuće obilježje. Također, i pojedinac sve više gubi interes za svog susjeda, kolegu, rođaka, oca. Pogotovo ako je on bolestan, star, nemoćan... Jer mu je tada samo teret.

"Svaki se čovjek bezbroj puta u životu, a katkad i više puta u istome danu, nađe u (ne)prilici u kojoj bi najradije toga drugog kojeg doživljava kao određeni teret zbacio s leđa ili najradije zaobišao. I toliki to čine bezbroj puta u svom životu. U istoj napasti nalazi se i svaki kršćanin. Dokle god kršćanin dokraja ne prihvati zapovijed ljubavi: ljubi čovjeka pokraj sebe kao samoga sebe!, u Isusovu tumačenju, dotle nije potpun kršćanin i imat će teškoća s voljenjem drugog pokraj sebe."

Umjesto ljubljenja čovjeka pokraj sebe kao samoga sebe, problem se rješava na različite načine: legalnom ili ilegalnom eutanazijom, genocidom, izravnim ubojstvom, prepuštenim samoubojstvom ili smještanjem u staračke domove...

S porastom se broja starih i nekorisnih, kako to pokazuju statistički podaci, nepravda svakodnevno povećava. Paradoks stvara i činjenica da se takvoj kategoriji ljudi ponekad oduzima pravo na život, a ponekad pravo na smrt. S jedne su strane takve osobe gurnute da zažele svoju smrt, da samoubojstvom završe svoje ovozemaljsko postojanje ili da to prepuste blagosti drugih. S druge ih se strane ponekad toliko mrcvari, možda radi istraživanja djelotvornosti nekog lijeka, da im se ne dozvoljava umrijeti u dostojanstvu, nego im se produžuje vegetiranje, ali ne i 'život'.

Problem otvara mnoga pitanja antropološke, psihološke, etičke, pravne, medicinske, ekonomske, religiozne, teološke, pastoralne i nadasve humane naravi. Umiranje se i smrt tako pokazuju kao stvarnosti kojima čovjek manipulira i želi zagospodariti, a pri tom pravog Gospodara života i smrti odbaciti.

2. Umiranje

a) Psihološki pristup umiranju

Već samim trenutkom rođenja počinje borba sa smrću. Tako npr. majka, da bi zaštitila život svoga djeteta, mnogo pozornosti pridaje brizi oko njegova zdravlja: pazi na pravilnu ishranu, odjeću, zadovoljavajući smještaj, "ali usprkos njene brižne ljubavi dijete je već počelo umirati". Svakim mu je danom smrt sve bliža. U odrasloj pak dobi i sam proživljava strah od svog nestanka.

U tom smislu, barem povremeno osjeća svoj život kao teret, kao određenu strepnju da ga možda sutra neće biti. Upravo se u tome očituje paradoksalnost postojanja: Čovjek osjeća nesigurnost (a time i samo relativnu vrijednost) ovoga života, a ipak ga želi sačuvati pod svaku cijenu. Zato je jedno od najdelikatnijih općeljudskih iskustava iskustvo bolesti, jer ono pogađa čovjekovo postojanje koje prijete nepostojanjem.

"Mi poznajemo iskustvo nihilizma o ništa... Ono se još više zgušnjava uoči potonuća u smrt, u vlastitu smrt kao i u smrt ljudi koje volimo. Neizbježno predstojeća smrt tvrdokorno je uprisutnjena u sadašnjosti našega života, jer je ona već pretekla sve ono što smo mi dovršili ili mislimo ispuniti. Za sve to ćemo jednom biti mrtvi."

No, nasuprot tome, klika vječnosti koju čovjek nosi u sebi ne može se svesti na puku materiju, a tehnički napredak, ma koliko bio korisan, ne može smiriti čovjekovu tjeskobu i ne može mu utažiti želju za daljnjim životom, jer mu je ona ukorijenjena u srcu. To pokazuje da je čovjek, svaki čovjek, trajno razapet između imanencije i transcendencije. Kao dio prirode ovisi o njezinim zakonitostima, ali istovremeno i nadilazi tu prirodu.

"Budući da je svjestan samog sebe, on shvaća i svoju nemoć i granice svog postojanja. On predočuje svoj vlastiti kraj - smrt. I nikada nije oslobođen proturječja svoje egzistencije: on se ne može riješiti svoga uma čak kada bi i htio, niti se može riješiti svog tijela, barem dok živi - a njegovo ga tijelo tjera da želi biti živ."

Ipak, psihologiju mnogo više zanima čovjekova imanencija negoli transcendencija. Promatrajući samo umirućega i ljude koji ga okružuju, a zanemarujući Božju ulogu u

umiranju Čovjeka, trostruku relacijalnost ljudskog postojanja bitno okmjuje. Unatoč tome, psihologija otkriva jednu bitnu stranu ljudskog umiranja.

Tako npr. skreće pozornost da današnji čovjek najčešće umire sam: u bolnici, staračkom domu ili u svojoj kući u kojoj već mnogo godina ne žive njegova djeca. Nekada, ne tako davno, umiralo se u vlastitoj kući, u obiteljskom okruženju. Smrt je okupljala rodbinu i prijatelje. Bio je to oproštaj od pokojnika u molitvi i nadi u ponovni susret. Uz to, smrt se nije smatrala tabuom, već je, naprotiv, bila nešto sasvim prirodno. Današnja je situacija znatno izmijenjena. U razvijenim zemljama, a sve više i u manje razvijenim, "80% ljudi umire u bolnicama, okruženi tehnikom, u nepovjerljivoj sredini".

Takvo neprirodno ozračje pojačava u umirućem osjećaj odbačenosti i samoće. Gotovo da je prava rijetkost vidjeti kako netko umire u predanju Bogu, s osjećajem smirenosti jer život koji nestaje nije bio besmislen, već je bio uvertira u nešto novo. Pogotovo kada sazna da mu se život bliži kraju.

Sama se bliskost smrti često najavljuje nekakvom duševnom pripremom. Osoba koja osjeća da se njezin život bliži kraju ima potrebu nekamo otići: npr. putovati ili doći kući iz bolnice. Osim toga, gubi interes za okolinu, zavlači se u krevet i ne voli kad ju drugi tjeraju da malo prošetaju. Ležeći u krevetu, počinje nešto, drugima nevidljivo, skupljati po pokrivaču, a to je znak da je smrt pred vratima.

Razvojni je put umiranja, na temelju svojih istraživanja, opisala dr. Elisabeth Kubler Ross, naglašavajući da umirući obično proživljava pet faza: u prvoj ne želi prihvatiti istinu da mu se život bliži kraju, pa se sve više odvajaju od okoline; u drugoj se javlja gnjev i mržnja i na Boga i na okolinu - Zašto baš ja?; treća je faza obilježena pregovorima, cjenkanjem da mu Bog sačuva život, a za uzvrat će učiniti to i to; četvrta je faza razdoblje depresije i rezignacije; konačno, peta je faza faza prihvatanja smrti. S posljednjom je fazom za pacijenta sve riješeno, no nije i za njegovu obitelj. Naime, s jedne su strane ukućani u bojazni kako umirućemu priopćiti da on umire, a s druge je strane sam pacijent u nedoumici kako će njegovi najmiliji podnijeti pomisao da njega više nema.

b) Medicinski pristup umiranju

Medicinski gledano, pojam umiranje označava "dinamično stanje, stanje bioloških zbivanja u tijeku, kratko ili dugo, nepovratno započeto, ali koje još nije stiglo na svoje odredište, na svoj cilj". U stvari, pod umiranjem se podrazumijeva predsmrtno stanje koje se, budući da je mozak samrtnika hranjen s premalo kisika i nema mogućnost svjesnih reakcija, "očituje u oslabljenoj svijesti, pomućenim intelektualnim funkcijama, dremljivosti, buni ili potpunoj komi". Ponekad svijest može biti očuvana, ali tada će se pokazati drugi simptomi, kao npr. manje razumljiv ili nečujan govor, oslabljenost osjetila, posebice vida, izmijenjen rukopis i slično.

"Fizički je to put prema potpunoj iscrpljenosti. Disanje postaje sve napornijim. Napokon organizam toliko oslabi - uvijek pod 'normalnim uvjetima', bez neke posebne liječničke pomoći - da se ni uz najveći napor ne može smoći toliko kisika koliko je potrebno za sam napor disanja... Čovjek je pritom u nekoj nesvijesti ili polusvijesti, nerado reagira na okolinu, te se osjeća da se u njoj više ne snalazi - sav je zaokupljen samim sobom. Posljednji su trenuci zapravo gušenje, žestoka pobuna cijelog organizma, grčenje koje prolazi utrobom i grudima te na čas izobličuje crte lica. Često spominjani i na ekranu uvijek nestručno izvedeni 'posljednji dah' nerijetko je ružan i mučan prignječen hripavi uzdah. No puls u vratnoj žili još uvijek radi, i kuca i kuca dok najzad i to ne prestane."

To je predsmrtno stanje popraćeno nizom pokazatelja koji upozoravaju da je jedan život pri kraju. Uglavnom se prepoznaje po tome što je oko mutno i bez sjaja, zjenice uske (u trenutku se smrti rašire), čelo i lice orošeni hladnim znojem, vrh nosa, uske i usne nerijetko vrlo hladni i modri, a lice zemljano-blijede boje. Jagodice su prstiju modre i ledene, refleksi slabi, uz česte trzaje, disanje nepravilno, nerijetko uz hropac koji je povezan s izlaženjem grubo mješuraste tekućine iz alveola pluća.

Osim navedenih znakova, ponekad se na trupu znaju pojaviti mrtvačke pjege. U agoniji pada krvni tlak, a srce kuca neujednačeno: čas tiho, Čas jako, da bi otkucaji polako utihnuli. Često se zbiva da umirućem popuste sfinkteri, što dovodi do nekontroliranog mokrenja, defekacije, povraćanja i izljeva sjemena. Uza sve te simptome koji prate agoniju, pomalo iznenađuje činjenica da umirući čuje sve što se govori, pa bi oni koji se nalaze u blizini samrtnika trebali voditi računa i o tome. To je posebno značajno za ispovjednike, i uopće sve one koji na neki način prate umirućeg u njegovu umiranju.

Konac agonije je smrt, tj. "prestanak disanja, cirkulacije, funkcije centralnog nervnog sistema, kao i mijene tvari uopće". Ipak, treba naglasiti da svi organi ne umiru istovremeno, već svaki od njih ima "svoje životne rezerve", koje produžuju život nakon opće smrti. Samo u iznimnim slučajevima smrt organizma može nastupiti odjednom.

No, više ne možemo govoriti o umirućem, već govorimo o lesu. ipak, treba ponoviti da ne umiru svi organi istovremeno i da je prijelaz iz života u smrt postupan. Današnje spoznaje pokazuju da taj proces može satima trajati, tako da se "o nekom trenutku smrti strogo uzevši ne može govoriti". Odgovor na pitanje gdje prestaje umiranje i nastupa smrt, "medicina nam još ne može sa svom sigurnošću dati". Pokušaj odgovora na ovo pitanje treba potražiti u definiranoj smrti. No, najprije ćemo pogledati bolest i umiranje sa stajališta teologije.

c) Biblijsko-teološki pristup umiranju

c1) Biblijsko poimanje umiranja

Teološko je poimanje smrti znatno drugačije od psihološkog i medicinskog. Psihologija i medicina smrt (manje-vise) promatraju pod negativnim vidom, kao prekid svih relacija, zanemarujući njezinu komunitamu (ekleziološko-eschatološku) dimenziju.

Dok psihologija vidi smrt kao prestanak komunikacije, kao uništenje svih odnosa unutar svijeta i pretpostavlja da je to gubitak osobnog dostojanstva i potpuno zatajenje svih obrambenih mehanizama organizma, teologija smrt vidi drukčije. Za kršćansko shvaćanje smrti karakteristično je uvjerenje, da je smrt stvarni kraj života na zemlji, ali je i susret s Bogom koji smrt nije stvorio."

Zato vjeru mnogo manje zanima smrt kao biološka stvarnost, a mnogo više kao trenutak o kojemu ovisi čovjekova vječnost. Nasuprot fizičkoj smrti, koja čovjeka pogađa bez njegova pristanka i to ponekad u trenutku nesvijesti ili nakon veoma dugih patnji, osobna je smrt "najuzvišeniji trenutak slobode i samosvijesti u kojemu čovjek, posve svjestan sama sebe, osobno susreće tajanstvenu stvarnost Boga koji je svjetlo, ljubav, dar, beskrajna istina i beskrajno milosrđe".

No, smrt se često pokazuje drugačijom, odnosno onom koja čovjeka zarobljava u samog sebe, zatvarajući ga istinskoj smrti u Bogu. O tome se govori već na prvim stranicama Svetog

pisma. Tako npr. biblijski pisac u Post 3,1-24 govori o smrti koja je po grijehu ušla u svijet (usp. Rim 5,12.17; 1 Kor 15,21). Time naglašava vladavinu smrti nad čovječanstvom, koja započinje đavoljom zavišću (usp. Post 3,1.4-5), odnosno Činjenicu univerzalnosti smrti. Svi koji su po istočnom grijehu podvrgnuti zakonu smrti umiru, "ali ne umiru samo zbog bioloških uzroka nego zbog uzroka sadržanih u duhovnom i osobnom bitku čovjeka: u njegovu odnosu s Bogom". U tom smislu, Biblija manje promatra smrt kao biološku činjenicu, a više kao robovanje grijehu, odnosno kao izgubljenu milost blizine s Bogom.

Ipak, Sveto pismo izričito spominje umiranje nekih biblijskih likova. Tako se npr., osim iscrpnog opisa Isusove smrti u evanđeljima, govori o Rahelinoj smrti: "Kad se rastavljala s dušom - jer umiraše Rahela - nadjenu sinu ime Ben Oni..." (Post 35,18); Jakov je, umirući, blagoslovio oba Josipova sina (usp. Post 47,29; 48-49,33; Heb 11,21), a "Josip na umoru napomenu ono o izlasku sinova Izraelovih i dade zapovijed o svojim kostima" (Heb 11, 22; usp. Post 50,24).

Biblija češće govori o umiranju kao kazni za grijeh, ali ponekad spominje da su neki umirali zbog postojanosti u svojoj vjeri. Tako npr. 1 Mak 1,62-63 pokazuje da "mnogi od Izraela ostadoše postojani i pokazase se hrabri te nisu jeli od nečistih jela. Radije su išli u smrt nego da se onečiste hranom ili da oskvrnu sveti Savez. I tako su umirali". Biblijska je poruka jasna: umiranje s Bogom ne znači smrt, već novi život, ali je zato umiranje bez Boga definitivnan oblik nestanka.

Kroz cijelo se Sveto pismo provlači i misao o dostojanstvu čovjeka u njegovu umiranju. Ono se prvenstveno temelji na dvjema činjenicama: Bog je stvorio (svakog) čovjeka na svoju sliku, a Krist ga je otkupio. Budući da je činom stvaranja čovjek trajno povezan sa svojim Stvoriteljem, apsolutnim gospodarom svakog života, čovjekov je život svet, a svaki čovjek, budući da je stvaranjem zadobio nešto božanskoga, i istovremeno općeljudskoga, povjeren drugom čovjeku "kao blago koje se ne smije izgubiti, kao talent s kojim treba trgovati". Ta je vrijednost ljudskog života dobila definitivnu Božju potvrdu u Kristovu utjelovljenju i smrti na krizu, po čemu čovjek zadobiva neprocjenjivo dostojanstvo u Božjim očima. Toga dostojanstva nitko nije lišen. Umirući ponajmanje.

Polazeći od tih načela, Katolička je Crkva, preko Crkvenog učiteljstva i pisanjem priznatih teologa, zauzela čvrsti stav po kojem svi ljudi imaju jednako dostojanstvo, kako u životu, tako i u smrti. U tom smislu, svatko ima pravo na dostojnu smrt. A to isključuje i eutanaziju i bespotrebno produljenje života. Dakle, tu se ne misli na biranu, slobodno zadanu ili naručenu smrt, već je riječ o tome "da čovjeku njegova naravna smrt ne smije biti ukradena".

c.2) Pastoralno-teološki pristup umiranju

Umiranje je, ma koliko ga drugi olakšavali svojom solidarnošću, prvenstveno stanje umirućeg, stanje koje on sam proživljava, najčešće kao "totalni lom i prekid svih relacija". Zato o pojedincu ovisi hoće li i taj vid svog života znati prihvatiti i prepoznati u njemu Božju blizinu, jer prava i konačna Čovjekova sloboda nije ni u nijekanju ni u nasilnom izazivanju smrti, već u njezinu prihvaćanju. U takvom pristupu smrti Crkva pruža potporu: sakramentima nastoji u umirućemu produbiti vjeru i pružiti nadu u potpuno ostvarenje pashalnog misterija.

Zato značajnu ulogu u bolesti i umiranju za kršćanina ima bolesničko pomazanje, posebice ako mu prethodi sakrament pomirenja. Iako je taj sakrament "određen za potporu onima koje

kusa bolest", a ne samo onima koji su na samrti, ipak praksa pokazuje da se on i dalje više shvaća kao 'posljednja pomast', odnosno da ga primaju najčešće umirući. Bolesnima i osobama na samrti sakrament pruža potporu u nadvladavanju boli i malodušnosti, a sam primatelj uranja u Kristovu muku, smrt i uskrsnuće, tako da dovršava suobličenje Kristu, započeto sakramentom krsta.

Crkva je svjesna značenja pričesti tijelom i krvlju Kristovom u ovako važnom trenutku, pa zato umirućima uz bolesničko pomazanje nudi i euharistiju kao popudbinu. Ovdje euharistija, kao "sakrament Krista umrlog i uskrsloga, biva... sakrament prijelaza iz smrti u život, iz ovoga svijeta k Ocu". Time umiranje, biblijski rečeno, postaje umiranje sa sviješću da će uskoro i posljednji dug grijeha biti plaćen, jer se približuje konačna Kristova pobjeda (usp. Rim 6,23).

Zato vjernik svoje tjelesno umiranje doživljava kao susret s jednim Ti. Umiranje tako uključuje sposobnost postojanja pred Bogom i u Bogu, a smrt postaje "prijelaz u stanje definitivnog i potpunog ostvarenja ljudskog bića."

3. Smrt

a) Medicinski pristup smrti

a.1) Definicije i vrste smrti

Postoji više definicija smrti. Već prema različitim kutovima gledanja. Tako je, primjerice, jednom više naglašen proizvodno-ekonomski pristup, drugi put isključivo duhovno-teološki, treći put biološko-medicinski, pravno-etički... Također, mnoge su definicije smrti unutar same medicine. Tako, prema jednoj od njih, smrt je "prestanak svih životnih funkcija, kod kojeg su izraženi svi znaci smrti (prestanak disanja, prestanak srčanih kucaja, mrtvačka ukočenost, mrtvačke pjege i dr.)". Prema drugoj, smrt je posljedica prirodnog ili nasilnog oštećenja zdravlja, i kao takva "nepovratno prekidanje životne aktivnosti organizma...i kao konačan rezultat prestanak postojanja jedinice kao zasebnog životnog sistema".

Želi li se stvarno smrt definirati, treba razlikovati kliničku od biološke. Klinička smrt predstavlja rani period smrti, redovito u trajanju 5-7 minuta, ali ponekad i do jednog sata. Kada govorimo o kliničkoj smrti imamo u vidu prekinuto disanje, zaustavljen optok krvi i prestanak cerebralne aktivnosti, ali s tim da tkiva još nisu izvrgnuta raspadanju, tako da se, uz uvjet da je terapija optimalna, reanimacijom mogu obnoviti funkcije svih vitalnih organskih sustava. Također i funkcija mozga. Biološka se nastavlja na kliničku, a označava stanje kada nepovratno prestane rad svih stanica, tj. kada dolazi do potpunog prestanka cirkulacije, a nastupa asfiksija pojedinih stanica i raspadanje živčanog sustava. U tom smislu, ona je "nekrotizirajući proces svih tkiva počev od cerebralnih neurona..., a slijede srce, bubrezi, pluća i jetra", sve dok, nakon nekoliko sati, ili čak dana, i sama koža ne postane nekrotična.

Osim spomenutih, možemo govoriti i o cerebralnoj, moždanoj, "socijalnoj", te normalnoj, i anormalnoj smrti. Uz to treba nadodati i prividnu smrt ili zamrllost, koja je "stanje duboke nesvijesti slično smrti, kada još postoji rad pluća i srca, a svi bitni životni procesi su svedeni na minimum", tako da kod površnog pregleda nisu vidljivi znaci života. Najčešće nastaje kod udara električne energije, pod utjecajem traumatskog šoka, nesvijestice, a ponekad se javlja i u kritičnim stanjima teže bolesti ili kod histerika.

a.2) Kriteriji za utvrđivanje smrti

Budući da se trenutak smrti još ne zna na suglasan način, zakonodavstva se mnogih zemalja ustručavaju smrt definirati kao smrt mozga, iako je taj "kriterij smrti prihvaćen u većini zemalja od strane akademija i medicinskih udruženja". To je ujedno i stav Crkve. Svi se slažu da s prirodnoznatstvenog stajališta smrt mozga nije isto što i biološka smrt, "koja je samo konačna suma smrti svih stanica, tkiva i organa", ali promatrano s točke životne prakse, budući da ako nema mozga nema ni svijesti, nema ni pravog života, smrt mozga je praktično smrt individuum; ali tu se stavovi razilaze.

Najpoznatiji su kriteriji utvrđivanja smrti tzv. Harvardski kriteriji, doneseni 1968. godine, a temelje se na primjeni EEG.68 Nastupanje smrti utvrđuje se tek pošto se steknu različiti simptomi, ustanovljeni raznim dijagnostičkim postupcima, tako da "vrijeme kada nastupe svi relevantni simptomi uzima se kao vrijeme smrti".

U stvari, znaci se prave smrti dijele u dvije skupine: - oni koji dijagnosticiraju prestanak umiranja, i - oni koji pokazuju postmortalnu promjenu tijela.

Kod prve skupine znakova, budući da prestaje disanje i cirkulacija, mogu poslužiti elektrokardiografski dokaz prestanka rada srca i izostajanje štrcanja krvi iz prerezane arterije. Valja napomenuti da cirkulacija obično preživi paralizu respiracije, tako da srce odraslog samrtnika kuca i do pola, a kod novorođenčeta i do dva sata dulje no što samrtnik diše. Zato je dobro smrt ustanoviti rezom na radijalnoj ili temporalnoj arteriji, jer je "nemoguće... secirati živa čovjeka a da se život ne primijeti na prvom rezu". Naime, ukoliko pri takvom zahvatu izostane krv, smrt je sigurna. Treba još nadodati da su znaci ove skupine manje pouzdani od znakova druge skupine.

Simptomi koji ukazuju da se tijelo počelo postmortalno mijenjati spadaju u nadležstvo mrtvozornika i stoga će biti detaljnije doneseni u posebnom poglavlju. Ovdje izdvajamo samo mrtvačke pjege i mrtvačku ukočenost, te pregled oka, jer se u njemu očituje popuštanje tonusa očne jabučice, a pri pritisku prstom na oko lesa dolazi do deformacije pupile.

Budući da dolazi do širenja kapilara i vena kože i unutrašnjih organa, jer se napunjavu krvlju, nastaje tzv. hipostatska purpura. Iako se ne zna točan uzrok mrtvačke ukočenosti, moderna ju teorija tumači stvaranjem mliječne kiseline u mišićima, koja nastaje uslijed razgradnje nekih spojeva, tako da "uzrokuje skraćivanje mišićnih elemenata". Najčešće se javlja jedan do dva sata nakon smrti, razvijajući se od brade prema zglobovima nogu ili, rjeđe, obrnutim redom, tako da je 6-8 sati nakon smrti ukočen cijeli les, i obično traje četrdesetak sati, a ponekad i dulje. Otkočenost počinje onim redom kojim je ukočenost nastajala.

b) Biblijsko poimanje smrti i Isusova smrt na križu

b.1) Biblijsko poimanje smrti

Možda je još više izražena težina psihogene smrti od one fizičke. Riječ je o takvoj smrti gdje čovjek "živi u beznadnosti, bez vjere u nešto bolje i bez ljubavi, koja mu je pružana i koju on pruža". Drugim riječima, osmišljenje smrti vjerniku može pružiti samo Bog - Životvorac. Taj se smisao polako izgrađuje kroz starozavjetnu objavu, a puninu doživljava u Kristovoj smrti.

Tako npr. Biblija smrt promatra kao stvarnost kojoj se ne može izbjeći (usp. 1 Kr 2,2; Ps 89,49; Lk 2,26; Iv 8,52; Heb 2,9). Ona je oproštaj od dragih osoba i gorak osjećaj onome tko

je u naponu snage i uživa ovozemaljske blagodati (usp. 2 Kr 20,2ss; 1 Sam 2,6), ali je poželjna onome koga život satire (usp. Job 6,9; 7,15; Tob 3,10.15; 4,2; Sir 30,17). Kad netko umre, svom se domu natrag ne vraća, mjesto ga njegovo više ne poznaje (usp. Job 7,10).

"Tužna je to konstatacija: iz nje se ponekad, zbog te neminovne sudbine, rađa razočarano mirenje s udesom (2 Sam 12,23; 14,14). Ipak, prava mudrost ide dalje od toga; ona smrt prihvaća kao Božju odluku (Sir 41,4) koja ističe jadnost ljudskog stanja u usporedbi s besmrtnim Bogom: tko? je prah, u prah se i vraća (Post 3.19)."

Cjelokupna starozavjetna misao poznaje vjerovanje u nekakav nastavak života, čovjekova sjena nastavlja živjeti u šeolu. Takvo vjerovanje potvrđuje i čašćenje mrtvih u Izraelu, koje se očituje u oplakivanju pokojnika (usp. 2 Sam 3,31; Jr 16,6), obredima ukopa (usp. Tob 2,4-8), brizi za grobove (usp. Post 23), pogrebnim gozbama (usp. Jr 16,4ss) i prinosima na grobovima (usp. Tob 4,17). Ipak, smrt ostaje neprijateljska sila koja prijete čovjeku. Kao takva, svoje naličje počinje mijenjati tek s Kristovom smrću.

"U njoj se sva ljudska povijest ukazuje kao divovska drama života i smrti: do Krista i bez njega ta je povijest značila kraljevanje Smrti; Krist dolazi i svojom smrću pobjeđuje samu Smrt; od tog časa mijenja svoj smisao za novo čovječanstvo koje umire s Kristom da vječno s njim živi."

U tom je smislu teologija Kristove smrti teologija nade, a kao takva uvijek je aktualna. Osim toga, danas je aktualno i pitanje stvarnog uzroka njegove fizičke smrti.

b.2) Fiziopatologija Isusove smrti

Danas se gotovo svi liječnici koji su proučavali uzroke Kristove smrti slažu da je s fiziopatološkog stajališta ona nastupila od ugušenja zbog poremećaja u disanju i krvotoku. Naime, disanje se zbiva širenjem i skupljanjem prsnog koša, pri čemu se s jedne strane nadižu rebra (to je tzv. rebarsko disanje), a s druge strane snižava dijafragma (riječ je o dijafragmatskom disanju). Pri tome na rebarsko disanje otpada više nego na dijafragmatsko. Kod raspetoga je širenje prsnog koša zaustavljeno, jer čitav teret tijela koje je čavlima prikovano na nogama i rukama nose nadlaktice, a ne dlanovi, kako se to prikazuje u ikonografiji. Pri tome su mišići prsnog koša veoma istegnuti, rebra nategnuta, a prostori među rebrima rašireni, tako da je prsni koš u stanju najdubljeg udisaja. To znači da je raspeti lišen rebarskog disanja, i da mu preostaje samo dijafragmatsko. To kod raspetoga izaziva osjećaj davljenja. Zato se pokušava podići kako bi došao do zraka. Na taj način teret prenosi na ruke, a rasterećuje nadlaktice. To ga košta mnogo snage i velikih boli. Ponavlja to nadizanje nekoliko puta, ali sa sve manjim uspjehom, sve dok se, potpuno iscrpljen, ponovno ne vrati u položaj kada mu je prsni koš najrašireniji, kao da je u stanju najvećeg udisaja.

"Kako osjeća sve više, da se davi, iznova počinje s napornim nastojanjem, da se nekako nadigne. No, uspjesi su još manji nego prije, a sile su sve manje, boli sve okrutnije (i ono malo zraka troši na uzaludnu energiju, da se nadigne, da dođe do više zraka)."

Uz to, mišići, zbog istegnuća i jer su probodeni Čavlima, hvataju bolni grčevi. To se najprije zbiva na mišićju pesti, jer ne mogu podnositi težinu tijela, a potom slijede nadlaktice, prsni koš, hrptenjača, trbušna šupljina i na kraju donji ekstremiteti. Snažni su bolovi pri grčenju rezultat velike napetosti završetaka živaca, pa priliv krvi dolazi samo uz veliki napor, i to nedovoljno, što opet dovodi do sužavanja krvnih sudova. To dovodi do smrti, koju raspeti doživljava s potpunom sviješću, čiji je uzrok ugušenje.

Mt 27,34 izvještava da Isusu "dadoše... piti vino sa žuči pomiješano" (usp. Ps 69,22), no on ga nije htio piti. Taj je Čin imao svrhu ošamutiti osuđenika i ublažiti mu bol.⁸⁵ Isus je, naprotiv,

želio ostati pri svijesti. Postojao je još jedan običaj skraćivanja muka, no takav koji izaziva smrt. Tada se primjenjivao tzv. crurifragium, tj. postupak kojim su se raspetome željeznim batom prebijali golijeni. Iako se taj postupak čini okrutnim, on je znatno ubrzavao umiranje, a to je u Isusovu slučaju, zbog blizine Pashe, bilo neophodno.⁸⁸ No, kada vojnici "dodoše do Isusa i vidješe da je već umro, ne prebiše mu golijeni, nego mu jedan od vojnika kopljem probode rebra, i odmah poteče krv i voda" (Iv 19,33-34).

b.3) Teologija Isusove smrti

Povijesna Isusova smrt označava ne samo dovršetak njegova života, već i ispunjenje poslanja. Ona nije tragičan svršetak, već predstavlja ulazak u slavu. U tom je smislu Isusova smrt na križu usko povezana s njegovim uskrsnućem i uzašašćem. Tu Činjenicu evanđelisti, svaki na svoj način, jasno naglašavaju. Tako npr. čitamo u evanđelju po Marku:

"A o šestoj uri tama nastaje po svoj zemlji, sve do ure devete. O devetoj uri povika Isus iza glasa: 'Eloi, Eloi lama sabahtani?' To znači: 'Bože moj. Bože moj, zašto si me ostavio?' Neki od nazočnih čuvši to govoraše: 'Gle, Iliju zove.' A jedan otrča, natopi spužvu octom, natakne na trsku i pruži mu piti govoreći: 'Pustite da vidimo, hoće li doći Ilija da ga skine.' A Isus zavapi jakim glasom i izdahnu. I zavjesa se hramska razdrije nadvoje, odozgor dodolje. A satnik, koji stajao njemu nasuprot, kad vidje da tako izdahnu, reče: 'Zaista, ovaj čovjek bijaše Sin Božji!'" (Mk 15.33-39; usp. Mt 27.45-54).

U prvi se mah može činiti da je Isusov zaziv "Bože moj, zašto si me ostavio?" izraz potpunog raskida s Ocem. Bog nije došao u pomoć svom Sinu, već ga je prepustio smrtnoj agoniji potpune napuštenosti: Krist je napušten od učenika, odbačen od ljudi i prepušten Božjoj šutnji. Nasuprot tome, te riječi predstavljaju prvi redak Ps 22 kojega Isus, kao pobožni Židov, recitira. "Nema u toj posljednjoj Isusovoj riječi nikakva prigovora Ocu, već je tu sadržano uvjerenje da čak i u ovom času nad njim bdije Očeva ljubav." Isto značenje ima i Lukin tekst, prema kojem Isus citira Ps 31,6, molitvu pobožna Židova na samrti: "Oče, u ruke tvoje predajem duh svoj" (Lk 23,46).

Ivan ne donosi nijedan od spomenutih zaziva, već kaže: "Čim Isus uze ocat, reče: 'Dovršeno je!' I naklonivši glavu, preda duh" (Iv 19,30). Zanimljiva je tu određena nelogičnost: naime, kad čovjek umire najprije izdahne pa spusti glavu, a ovdje je obrnuto. To "znaci da Isus umire slobodno. Nisu mu uzeli život, on ga sam daje {Iv 10,15). Isus ostaje gospodar u ispunjenju svojeg zadatka do svršetka". Prema Ivanovu evanđelju, dakle, bus daje život da ga opet uzme (usp. Iv 10,17-18), tako da njegovo uskrsnuće postane uskrsnućem svih koji vjeruju u njega (usp. Iv 11,25).⁹³

Umiranje i smrt su stvarnosti koje se mogu promatrati i proučavati s mnogo stajališta, a da se ipak o njima gotovo ništa ne sazna. Tako npr. medicina promatra umirućega kao skup bioloških stanica koje bespovratno gube svoje funkcije, psihologija ga vidi kao onoga koji više nema nikakvog kontakta s drugim ljudima, ekonomija kao onoga koji više nije teret društvu, statistička strana sociologije ga označava s jedan manje... No, svi ti pristupi ne pokazuju stvarnu stranu smrti. Na nju pokušava odgovoriti religija, naglašavajući* da smrt nije prekid svih relacija, nego, naprotiv, uspostava najčvršćih odnosa između umirućega, Stvoritelja i cijelog čovječanstva.

Ipak, medicinski gledano, trenutak smrti je nesiguran, a ta činjenica pokazuje mogućnost manipuliranja s (možda) živom osobom, ako joj se npr. presade organi neophodni za njezin

opstanak. Stoga ćemo u sljedećem poglavlju prosuditi vrijednost i opravdanost transplantacije organa, a zatim ćemo pokazati i daljnji, redoviti ili manje redoviti, postupak s pokojnikom: pregled mrtvozornika, obdukciju i sahranjivanje. Na kraju ćemo donijeti kratak prikaz procesa žalovanja u bliskih osoba koje ostaju nakon umrloga.

II. DALJNI POSTUPAK S MRTVIM TIJELOM

Od smrti do pokopa mrtvog tijela trebaju se obaviti neke radnje, redovite ili izvanredne. U redovite se ubrajaju mrtvozorstvo i pojedinosti oko sahranjivanja, a u izvanredne transplantacija organa i obdukcija. Uzimanje, pak, organa s osoba koje su netom umrle može za sobom povlačiti pravno-moralne probleme koji se tiču odnosa liječnik - bolesnik, probleme s kojima se susreće liječnik kada liječi bolesnika na umoru, koji tako postaje potencijalni davalac. Zato je, ukoliko se uzimaju organi s mrtvog čovjeka, od presudnog značenja sigurnost da je osoba uistinu mrtva. Tu sigurnost mora potvrditi mrtvozornik, kako se ne bi nanijela nepopravljiva šteta živoj osobi. On također svojim pregledom odobrava sahranjivanje pokojnika u redovitim situacijama, ili pak zahtijeva obdukciju ukoliko je to zbog nekog razloga potrebno.

1. Transplantacija

a) Definicije i vrste transplantacije

Riječ transplantacija dolazi od starolat. *transplantatio*, odnosno od *trans* - preko, kroz, s druge strane i *planta* - biljka presadnica, kalem, i označava "presađivanje dijelova tkiva ili organa, izdvojenih iz tijela, na isti ili drugi organizam". O presađivanju ljudskog tkiva ili organa u strogom smislu riječi možemo govoriti tek u 20. st.

Tkivo ili organ koji se presađuje naziva se transplantat. Najčešće se vrše transplantacije kože i koštanog tkiva, s ciljem nadoknađivanja nedostataka nastalih kod ozljeda ili bolesti. S obzirom na odnos davaoca transplantata prema primaocu, možemo razlikovati autotransplantaciju, heterotransplantaciju, homotransplantaciju, izotransplantaciju i alotransplantaciju ili aloplastiku, a možemo govoriti i o presađivanju organa sa žive osobe ili s mrtvog tijela. Svaka od njih ima svoju namjenu i uspješnost, što ćemo vidjeti u narednom podnaslovu.

b) Svrha i uspješnost transplantacije

Transplantacija služi u kirurgiji za nadomještanje defekata nastalih ozljedom, opeklinom, prirođenom manom, bolesnim raspadanjem tkiva, operacijom i slično. Kao takva, nije uvijek jednako uspješno primjenjiva. Utvrđeno je da prihvaćanje transplantata kod homotransplantacije i heterotransplantacije ovisi o genetičkoj srodnosti između primaoca i davaoca, tako da je presađivanje "teže što je organizam na višem stupnju biološke organizacije".

Najbolje uspijevaju autotransplantacije, dok kod hetero-transplantacija najveći uspjeh postižu transplantacije između jednojajčanih blizanaca, i to zbog identičnosti organizma, dok ostali transplantati, ukoliko se transplantirano tkivo ne primi, brže ili sporije nekrotiziraju. To se propadanje transplantata pripisuje imunobiološkoj obrambenoj reakciji u krvi primaoca. Ipak, uz određene uvjete, npr. ako presađeno tkivo nema krvnih žila, kao kod rožnice ili hrskavice, ako se primalac zruci, ili ako mu se umjetno isključi obrambena reakcija, mogu preživjeti.

Homo transplantati kože ne primaju se trajno, nego žive samo nekoliko tjedana, toliko da mogu spasiti život osobi koja je doživjela teške opekline, a čim se pacijent počne oporavljati nadomještau se autotransplantatima, jer oni tračkom tkiva (peninkulom) ostaju povezani s mjestom odakle su uzeti, i preko njihovih žila se hrane, sve dok transplantat ne priraste na mjesto gdje je presađen. Kod autotransplantacije, osim kože, najuspješnije su još i transplantacije potkožribg tkiva, kosti i hrskavice.

Posljednjih je godina presađivanje bubrega česta pojava i vrši se prilično uspješno, dok presađivanje srca, jetre, pluća i koštane srži za sada pokazuju manji uspjeh. No, u "kliničkoj je transplantaciji naročito izražen... problem medicinske etike", i kad je upitanje uzimanje organa sa žive osobe i onda kada se to čini s mrtve. Ako se ima u vidu problematika oko određenja trenutka smrti, uzimanje organa s (možda) mrtve osobe otvara najveće pravno-etičke probleme. Zato je potrebno pogledati opravdanost zakonskog reguliranja presađivanja organa.

c) Opravdanost zakonskog reguliranja transplantacije

Budući da kod transplantacije dijelova ljudskog tijela nije uvijek sve moralno jasno, postavlja se npr. pitanje kada se smije uzeti transplantat i transplantirati ga, a da time ne bude oštećen ni davalac ni primalac u svom dostojanstvu, ni kirurg u svojoj profesiji? Uz to, nameću se i druga pitanja: Kako npr. gledati na osakaćenje (mutilaciju)? Kome dati prednost ako više osoba čeka na jedan transplantat, a svakoj je jednako prioritetan? Koji se organi i pod kojim uvjetima smiju transplantirati? Da li od živih ili s leša? Da li se mogu uzeti organi i od nižih vrsta?

Manipulacije postoje, a potvrđuju ih i ove činjenice: u Kaliforniji su 1974. godine pokušali tek rođenom djetetu transplantirati srce majmuna, ali bezuspješno. U latinskoameričkoj državi Kolumbiji postoji organizacija koja bogatima, otimajući siromašnu djecu i vraćajući ih bez jednog oka, osiguravaju rožnice za presađivanje. U Indiji pak djeca mogu slobodno prodati po jedan bubreg, koji će se kasnije skupo prodati. Ništa manje nije šokantna činjenica da su liječnici u Riu de Janeiru spremni i prije nastupa smrti proglasiti osobu mrtvom, kako bi mogli uzeti njezine organe i presaditi ih bogatom primatelju.

Postoje i druga etički otvorena pitanja: Kako npr. moralno vrednovati uzimanje organa s fetusa kad se zna da se do tog materijala dolazi namjernim i spontanim pobačajima i umjetnom oplodnjom in vitro? Kako vrednovati presađivanje organa s anencephalusa? Takvi primjeri manipulacije s čovjekom (bilo da je riječ o fetusu ili o najstarijem čovjeku na svijetu) nameću pitanje:

"Hoće li i ubuduće pojam čovjek označivati nepovredivi nacrt i ideal koji treba štititi i podržavati? Ili će dobiti, poprimiti nov sadržaj? Je li Čovjek tvar koju tek treba odrediti i oblikovati? Hoće li čovjek budućnosti biti samo pastir života ili slobodni dizajner života i njegovih kvaliteta? Da li će homo novus u usporedbi sa homo sapiensom biti napredak ili poraz čovjeka?"

Nema sumnje da se građanima mora pružiti sigurnost kako se neće, u prevelikoj žurbi da se dobije potrebni materijal, zahvatiti u živi organizam. S obzirom na to, čini se opravdanim, pa čak i neophodnim, donošenje zakona koji će onemogućiti svaku zloupotrebu.

Zakonsko reguliranje ovog područja, bez sumnje, ima svoje opravdanje: štiti i primatelja i davatelja i kirurga od eventualnih zloporaba, ali nije dovoljno ostati na razini zakona, već je potrebno stvarnost transplantacije pogledati u njezinom utjecaju na savjest primatelja, stvarnih i potencijalnih davatelja, te kirurga, odnosno svih onih koji na bilo koji način sudjeluju u presađivanju dijelova ljudskog tijela.

d) Moralna dopuštenost transplantacije

Žrtvovanje dijela tijela u prilog bližnjemu, ukoliko se čini iz ljubavi, pridonosi razvoju osobnosti darovatelja. Iako se time lišava jednog dijela svoje egzistencije, duhovno biva obogaćen i svjestan svoje duboke povezanosti s osobom kojoj daruje dio sebe.¹¹³ To je stav Katoličke Crkve, koja ipak upozorava:

"... moralno je neprihvatljivo ako davalac ili njegovi koji na to imaju pravo nisu dali svoj izričit pristanak. Presađivanje organa u skladu je s ćudoređem i može biti zaslužno ako su štete te tjelesne i duševne opasnosti kojima se davalac izlaže srazmjerno dobru za kojim se u primaocu ide. Moralno je neprihvatljivo izravno izazvati onesposobljujuće osakaćenje ili smrt ljudskoga bića, makar to bilo za odgodu smrti drugih osoba."

Da bi transplantacija bila moralno-pravno dopuštena, potrebno je ispuniti neke uvjete s obzirom na primatelja, davatelja organa i kirurga koji vrši zahvat, a u vidu transplantacije među živim osobama (ex vivo), s jedne strane, i u vidu transplantacije kod koje se organi uzimaju s mrtvog tijela (ex cadavere), s druge strane.

Da bi transplantacija s mrtvog tijela bila dopuštena, potrebno je da davalac uistinu bude mrtav. Trenutak je pak smrti još uvijek nesiguran. Stoga treba obraditi i područje mrtvozorstva, kako bi se na temelju sigurnih (ili barem sigurnijih) podataka nekoga proglasilo mrtvim, te ili pristupilo presađivanju organa ili nastavilo s uobičajenim postupanjem s mrtvim tijelom.

2. Mrtvozorstvo

Prema jednoj od definicija, mrtvozorstvo predstavlja "obavezni pregled mrtvacu po stručnoj osobi (mrtvozorniku), koja treba da ustanovi smrt i njezin uzrok, da prijavi slučajeve naprasne, nasilne i neobjasnjene smrti i da zatraži obdukciju". Osoba koja obavlja takav pregled obično je liječnik, ali u nekim zemljama i posebno izučeni neliječnik, a bez njegova obavljena pregleda nije dopušteno mrtvacu pokopati. Po definiciji se mrtvozorstva može uočiti kako je to područje medicinsko-pravno-etički veoma usko povezano s temama smrti i transplantacije, jer se pregledom mrtvozornika, ukoliko utvrdi smrt, s jedne strane otvara mogućnost i moralna dopuštenost presađivanja organa, a s druge strane omogućuje dostojna priprava za ukop pokojnika. Stoga je potrebno pobliže upoznati i to područje.

a) Postupak u slučaju smrti i pregled mrtvacu

U današnje vrijeme većina ljudi umire u bolnicama, pa zato prijavu o smrti vrši uprava bolnice. Ako čovjek umre u kući, potrebno je da članovi obitelji prijave smrt nadležnoj ustanovi za pregled mrtvacu. Ukoliko umre na nekom drugom mjestu, to treba učiniti onaj tko ga pronađe. Ta obveza prijave smrti vrijedi i za mrtvu novorođenčad.

Pregled mrtvacu vrši mrtvozornik u pravilu na mjestu smrti, i to odmah, ili najkasnije do dvanaest sati po primitku prijave. Treba pažljivo, ali s dužnim obzirom prema dostojanstvu mrtvog tijela, pregledati čitav neodjeven les, kako bi mogao uočiti eventualna izvana vidljiva oboljenja ili povrede. S medicinske strane treba utvrditi troje: da je smrt nastupila, kada je nastupila i što joj je uzrok.

Da bi se smrt mogla utvrditi, potrebno je registrirati postmortalne promjene, jer su one sigurni pokazatelji da je nastupila prava smrt. Budući da prestaje cirkulacija, a temperatura zraka direktno djeluje na leš, dolazi do sušenja površinskih dijelova tijela: posebice očiju, ukoliko

su otvorene, usta i povrijeđenih dijelova tijela zbog transporta. S druge strane, ohlađenje leša će ovisiti o težini, tako da se mršavi hlade prije debelih, goli prije obučenih, u vodi brže nego u zraku i slično. Za približno 24 sata dolazi do izjednačavanja temperature tijela s temperaturom okoline (18-20 stupnjeva).

Jedan je od najsigurnijih znakova da je smrt nastupila, uz mrtvačke pjege, koje su izazvane punjenjem kapilara i vena krvlju, mrtvačka ukočenost. Ona je jača kod ljudi snažne muskulature, pri iznenadnoj smrti ili kod onih koji su neposredno prije smrti radili težak posao. Uz to, brža je ukoliko je smrti prethodio traumatski šok, te pri višoj vanjskoj temperaturi, ali uz nižu temperaturu traje dulje. Zbog mrtvačke ukočenosti zjenica postaje uža, mogu se naježiti dlake na rukama i nogama, može doći do ejakulacije sperme kod muškaraca, dok kod žena kočenje muskulature uterusa može istjerati plod u vaginu. Mrtvačka se ukočenost, ukoliko se vrše neke mehaničke radnje na lesu 7-8 sati po smrti, može prekinuti.

Utvrđenje je trenutka smrti potrebno kako se ne bi pokopala živa osoba, te zbog administrativnih i građansko-pravnih razloga da bi se neka osoba mogla proglasiti mrtvom. U slučaju nasilne smrti potrebno je provesti prijavu za pokretanje sudskog postupka, kako bi se otkrio pravi uzrok smrti (ubojstvo, samoubojstvo, čedomorstvo, nesreća na radu...), sa svim svojim posljedicama.

Vrijeme se smrti određuje na temelju znakova smrti, koji nastupaju određenim redom i u određeno vrijeme. Ipak, ako je vrijeme pregleda mrtvaca blize trenutku smrti, s većom će se sigurnošću moći utvrditi vrijeme smrti, dok je kod većeg vremenskog razmaka ili u specijalnim okolnostima određenje trenutka smrti vezano uz mogućnost većih pogrešaka.

Uzrok se smrti određuje na temelju izvještaja liječnika koji je pokojnika liječio, druge medicinske dokumentacije, na temelju vjerodostojnih podataka dobivenih od obitelji, okoline ili izjava svjedoka. Uzroci smrti ponekad, kao kod npr. nasilne smrti, mogu biti vidljivi i izvana, dok se u ostalim slučajevima mogu saznati jedino obdukcijom. S obzirom na uzroke, smrt dijelimo na prirodnu, kao posljedicu bolesti, starosti, vezanu uz komplikacije poroda ili prirođenih mana, i nasilnu, odnosno samoubojstvo, ubojstvo, eutanazija, čedomorstvo, nesretni slučaj pri porodu, smrt uzrokovana nemarom drugih, nestručnim liječenjem i slično.

Kada mrtvozornik utvrdi uzrok smrti, sastavlja prijavu smrti sa svim potrebnim podacima. Nakon toga, ukoliko uzrok smrti nije neko kažnjivo djelo, izdaje dozvolu za pokop. U suprotnom dozvolu izdaje tek po odobrenju viših instanci, kompetentnih za spomenuto područje. Ukoliko mrtvozornik ne može na licu mjesta utvrditi uzrok smrti, les se šalje na obdukciju. Stoga je potrebno obraditi i to područje, s naglaskom da, iako ne spada izravno na mrtvozorstvo, na neki način, budući da dozvola za pokop ovisi o ovom detaljnom pregledu, čini s njim jedno.

b) Obdukcija

Postupak obdukcije obuhvaća "pregledavanje svih dijelova mrtvog tijela, a cilj joj je da se pronađu patološke promjene i ustanovi uzrok smrti". Sinonimi za obukciju su autopsija, sekcija, razudba, paranje. Razlikujemo dvije vrste obdukcije: kliničku ili patoanatomsku i sudsko-medicinsku.

Kliničkim se metodama ne može u svim slučajevima ispravno postaviti narav bolesti i uzrok smrti. Osim toga, glavna bolest nemora uvijek biti i uzrok smrti. Zato je klinička obdukcija

ona kojapronalazi sve, pa i nove bolesti i njihovu povezanost, te uzroksmrti. Ona služi i kao kontrola liječničkog rada, pa i potvrda onogašto su eventualno mogli otkriti. Kliničku autopsiju traže službeno klinički ili bolnički liječnici, a privatno, i to rijetko, rođaci ili liječnici umrlih.

Zadatak je sudsko-medicinske obdukcije pronaći uzrok smrti i odrediti da li je prirodna ili nasilna. Obdukcija može biti policijska, u slučajevima iznenadne i sumnjive smrti, i sudska, ukoliko je riječ o nasilnoj smrti, kada je potrebno utvrditi je li ona posljedica samoubojstva, ubojstva ili nesretnog slučaja.

Obdukcija je posljednja mogućnost da se o bolesti još nešto dozna. Za vrijeme svake autopsije potrebno je, po mogućnosti istovremeno, sastavljati zapisnik u koji će se unijeti opis vanjskog izgleda lesa, organa i posebno sve patološke promjene. Pokapanje se mrtvacu obavlja unutar 24-48 sati po utvrđivanju smrti, a ukoliko je obduciran, može i odmah nakon obdukcije.

3. Sahranjivanje

a) Sahranjivanje kod nekih starih naroda

Proučavajući antropologiju možemo zapaziti različito postupanje s lesom. Tako bi npr. Egipćani iznijeli mrtvo tijelo iz kuće i smjestili u posebnu radionicu koja je imala oblik šatora a nazivala se kuća od zlata ili dobra kuća. Najprije bi tijelo oprali u nilskoj vodi, a potom pobočno s lijeve strane zarežali trbušnu stijenu i izvadili crijeva, želudac, pluća i jetru. Srce nisu vadili jer su ga smatrali sjedištem uma. Izvađene su organe smjestili u četiri posude, zvane Kanoposke žare, a njihovo mjesto ispunili smolama i mirodijama ili su pak upotrebljavali platnene grudi. To je punjenje platnom imalo svrhu da očuva izgled, jer kada bi se on* raspao, kako su vjerovali, raspala bi se i ka, tj. osobnost. Tijela su, uglavnom faraona i odličnika, sačuvali pomoću dragocjenih masti i smola, dok se za ostale primjenjivala jeftinija metoda umakanjem u sol (sodu) ili živo vapno.

"Na tijelo su stavljali amulete, među kojima je najvažniji bio skarabej smješten iznad srca; taj simbol obnovljenog života bio je namijenjen tomu da se potakne ponovno rođenje u životu vječnom. Tijelo su tada zamatali u platnene ovoje i stavili u lijes."

Osim takvog načina postupanja s mrtvim tijelom, Egipćani su svoje pokojne smještali u vrući pijesak kako bi se očuvala tjelesa, a iz toga je vjerojatno i potekla ideja o balzamiranju i piramidama, karakterističnima upravo za tu kulturu. Zapravo, stari su Egipćani bili opsjednuti smrću i vjerom u zagrobni život. To potvrđuje, osim vječnih piramida, i postojanje mnoštva bogova smrti.

Malo je naroda u svijetu koji su pokazali toliku brigu prema svojim pokojnima kako je to bio običaj kod plemena u predjelima srednjih Anda. Sam se način ukopa razlikovao od mjesta do mjesta.

"U visočju se mrtvačevo tijelo sušilo na hladnom zraku i čuvalo u kući ili sklanjalo u pećinu. Inke su imali razrađen pogrebni ceremonijal; balzamirana tijela kraljeva čuvala se svako u svom kovčegu a s vremena na vrijeme bi se iznijela na ceremonijalne procesije. Velika većina umjetničkih predmeta i ručnih radova koji danas pune javne muzeje i privatne zbirke širom svijeta, nađena je na grobljima pješćanih obalnih dolina."

Zanimljiv je i način ukapanja pokojnika kod Židova: kad bi netko umro, najbliži bi mu rođak zatvorio oči i usta, a potom poljubio u lice (usp. Post 46,4). Zatim bi oprali mrtvo tijelo i

pomazali mirhom i alojem, zavili u plahtu i povili glavu (usp. Mt 27,59). Nakon nekoliko sati bi ga sahranili, a do groba su ga nosili na nosilima (usp. Mt 8,21; Lk 7,14). Židovi su svoje pokojnike pokapali, a samo ukoliko je riječ o kazni i spaljivali (usp. Lev 20,14). Uskraćivanje ukopa u grob nije bilo samo obeščašćenje mrtvaca, nego, još i više, onečišćenje zemlje. Zato su nastojali mrtvaca uvijek obredno pokopati.

Stranci i siromašni su sahranjivani na zajedničkim grobljima izvan grada (usp. Mt 27,7), dok su bogati bili sahranjivani u kamenim udubinama čiji se otvof zatvarao kamenom, a obično su se nalazile u njihovu vrtu (usp. Post 23,19; Iz 22,16; Mt 27,60),¹³⁷ kraj javnih putova (usp. Post 35,19), pod krošnjama drveta (usp. Post 35,8) ili na gorama (usp. 2 Kr 23,16). U grob Izraelci nisu ništa stavljali, osim eventualno oružje, štit, kraljevski znak i slično, a na grob su stavljali natpis. Kod Židova se naročito ističe tzv. zapovijed mrtvih, tj. obveza iskazivanja posljednje ljubavi prema onima koji nisu imali nikoga svoga.

b) Današnji načini sahranjivanja

Danas se najčešće kao načini sahranjivanja prakticiraju ukop, spaljivanje, potapanje i balzamiranje. Ukop je najrašireniji način sahranjivanja. Obavlja se na grobljima, u drvenom ili limenom lijesu, isključujući mogućnost nekog dragog materijala, koji ne smije biti pliće ukopan od 120 cm za odrasle i 90 cm za djecu, računajući od pokrova lijesa.

Spaljivanje se ponegdje na Istoku vrši na lomači, dok na Zapadu u krematoriju. Naročito je značajno za hinduse. Kad hindus osjeti da mu je smrt blizu, upućuje se prema svetom gradu Benaresu, da se okupa u svetoj rijeci Gangesu, čija su stubišta postala prepunima bolesnika, staraca, udovica koji čekaju da budu spaljeni. Tjelesa se običnih smrtnika moraju spaliti, a pepeo se sabire u vrećicu, vozi čamcem po Gangesu, rodbina ga miješa s laticama cvijeća i polako prosipa u vodu. Tijela se sannyasija, najsvetijih među svetima, ne moraju spaliti.

"Kad umre jedan sannyasi tijelo mu nakite cvijećem i nose ga na obalu svete rijeke, gdje ga opterete kamenjem i vrlo pobožno spuste u rijeku. Dok mrtvo tijelo lagano tone, učenici svetog pokojnika trube u rogove i pjevaju svete pjesme radujući se što se još jedna ljudska duša sjedinila s Bogom."

Danas se i na Istoku vrši kremiranje, pa se npr. u Benaresu dnevno, bez prekida, spaljuje 50 leševa namazanih tamjanom i maslacem. Na Zapadu je takav način oproštaja od mrtvih učestaliji. Tako, primjerice, samo u Švicarskoj ima oko 30 krematorija u kojima se spaljuje oko 30% pokojnika.

U današnje je vrijeme kremiranje svakodnevna pojava, pa začuđuje činjenica da je po crkvenim propisima katoličkim vjernicima bilo zabranjeno spaljivanje leševa, izuzev u iznimnim slučajevima, od 1888. godine pa donedavno. O izmijenjenoj situaciji Red sprovoda kaže:

"Onima koji su odlučili da im se tijelo spali, dopustit će se obred kršćanskog pogreba, osim ako se zna da su se za to opredijelili iz razloga koji su kršćanskom životu suprotni."

Ipak, obrednik preporuča ukop, obrazlažući svoje stajalište činjenicom da je i Isus htio biti ukopan. Uz to, naglašava i važnost pojedinih trenutaka u vremenu između smrti vjernika i njegova pokopa. Ti su značajni trenuci bdjenje u kući preminuloga, sastanak rodbine i (ako je moguće) cijele zajednice na službu riječi, polaganje tijela u lijes, prenošenje pokojnika do groba i slavljenje mise. Svaka od navedenih "postaja" ima ulogu ojačati vjeru rodbine i ostalih nazočnih te pokazati pashalni smisao smrti.

Bez obzira koji se način sahranjivanja primjenjuje, treba voditi računa o dostojanstvu i pokojnika. Također, treba imati u vidu i dostojanstvo mrtvih embrija, tako da "leševе zametaka ili ljudskih plodova, bilo da su namjerno ili pak nenamjerno pobačeni, treba poštivati jednako kao i smrtne ostatke drugih ljudskih bića".

4. Žalovanje

Akutna faza žalovanja je unutar prva četiri tjedna. No, tu ne spadaju prvi dani nakon smrti, jer se u to vrijeme još očekuje da će se pokojnik vratiti i kao da se osjeća njegova nazočnost. Osim toga, u te prve dane mnogo ljudi ima uokolo, a to onemogućava pravo doživljavanje stvarnosti. Ako je smrt iznenadna i nagla, dolazi do nevjerice i neprihvatanja istine da osobe stvarno nema. U tom se procesu žalovanja izmjenjuju osjećaji vezani uz bolnu stvarnost, poricanje i prihvaćanje, protest, depresija... Javlja se nemogućnost usredotočenja i smanjenje sposobnosti obavljanja profesionalnih poslova, donošenja odluka i slično. Osim toga, nastaju i somatske promjene vezane uz stres, bolove želuca, astmu, nesanicu...

Govoreći o normalnom i cjelokupnom procesu žalovanja, razlikujemo četiri faze: najprije se može govoriti o neposrednom odgovoru na gubitak - navala bolnih osjećaja, poricanje, nevjerica, ljutnja i slično - (prva faza), zatim se javlja vrijeme čežnje za umrlom osobom (druga faza), nakon čega nastaje dezorganizacija i očaj, povlačenje u sebe i gubitak interesa za događaje oko sebe (treća faza), i konačno, reorganizacija, u kojoj se vraća duševni mir, a osoba postaje sposobna radovati se i stvarati nove odnose s ljudima (četvrta faza).

"Žalovanje je dugotrajan proces i teško se kroza nj prolazi, napose ako ožalošćeni ostane prepušten sam sebi. Potpora i pomoć okoline od neprocjenjive su važnosti i olakšavaju breme tuge i samoće. Uz ožalošćenoga potrebno je biti od prvoga trenutka. Tako česta ponuda: 'Ako ti nešto bude trebalo, samo se javi', zapravo je opravdanje za naš bijeg i ožalošćeni su toga i te kako svjesni. Doduše, teško je podnijeti bujicu suza ili bijes koji se kadšto sasvim neopravdano sruči i na okolinu, pa ponekad ne znamo niti što reći, niti kako se ponašati... (Ipak,) uz ožalošćenoga treba biti, i to cijelo vrijeme žalovanja, omogućiti mu da govori o gubitku koliko to želi i može, da se sjeća, da plače, podnijeti čak i njegov bijes, ali ga isto tako i nježno poticati na aktivnosti i sudjelovanje u životu. "

U vremenu žalovanja značajnu bi ulogu, osim pojedinaca, trebala imati i crkvena zajednica. Tzv. mise zadušnice, u kojima se očituje jedan vid zljedništva i molitve za pokojnika, imaju svoju vrijednost, ali se sav pastoral žalujućih ne bi smio svesti samo na to. Zajednica svojom molitvom, aktivnom suradnjom i nenametljivom nazočnošću omogućava žalujućem brže i lakše proživljavanje tih trenutaka, te svojim govorom o uskrsnuću i vjerom u život s Bogom pruža ožalošćenom snagu za prihvaćanje istine da je njegov dragi pokojnik pribrojen općinstvu svetih.

Stoga se "završetkom žalovanja smatra... razdoblje u kojem je ožalošćena osoba proradila svoje emocije i veze s nepristupačnim objektom i oslobodila se intenzivne privrženosti i vezanosti za pokojnika", odnosno onaj trenutak u kojem je prihvatila činjenicu da ona i dalje živi i da takav život nije besmislen.

* * * * *

Neposredno nakon smrti neke osobe rodbini i prijateljima najčešće nedostaje vremena i mogućnosti za suočenje sa stvarnošću da pokojnika više nema. Proživljavanje se bola odgađa za neko vrijeme, a sada je potrebno pristupiti tehničkim pojedinostima. Tako se npr. zove

mrtvozornik da ustanovi vrijeme i uzrok smrti, ponekad se od rodbine traži potpis za odobrenje transplantacije pokojnikovih organa, ako je potrebno šalje ga se na obdukciju, i na kraju ga se sahrani. U toj šumi birokracije osjećaji žalujućih bivaju zapreteni. Ali uskoro dolazi do provale bolnih osjećaja i javlja se određena znatiželja za saznanjem uzroka smrti dragog pokojnika.

Uzroci pak mogu biti mnogi. Najčešće su prirodni: starost i bolest. Ali postoje i mnogi drugi neprirodni, kao što su prometne i druge nesreće, samoubojstvo, ubojstvo, eutanazija, genocid i slično. Mi ćemo u sljedećem-poglavlju donijeti prikaz nekih od njih, tj. samoubojstva, eutanazije i genocida, kao izraza, s jedne strane, odbacivanja vlastitog života, a s druge, nepoštivanja života drugih pojedinaca i skupina.

III. PRIMJERI NASILNE SMRTI

Mnogi ljudi ponekad osjete umor od života, posebno nakon nekog velikog razočaranja ili nesreće i pozele da ih više nema. No, dok većina to stanje prihvaća kao trenutačnu depresiju, drugi ne vide izlaz iz situacije, pa okončavaju svoj život. Neki drugi opet ne razmišljaju o samoubojstvu, ali ih goni samilosna želja za skraćanjem života prijatelju, bratu, majci..., i to stoga što ovi u svojoj bolesti trpe velike boli. Postoje i treći, oni koje ne vodi ni samosažaljenje ni samilost prema drugima, nego mržnja. Oni su spremni brutalno ubiti pojedinca zbog krive riječi ili istrijebiti narode zbog pedlja (tuđe) zemlje. Prvi pristupaju samoubojstvu, drugi eutanaziji, a treći genocidu.

1. Samoubojstvo

a) Pojam i učestalost samoubojstava

Samoubojstvo ili suicid označava "oduzimanje života samome sebi". Može se izvršiti izravno, tj. onda kada netko svojevolumno izvršava neki čin koji ide za uništenjem života (npr. popije otrov ili se objesi) i neizravno, tj. onda kada se ne želi namjerno uništenje života, ali se samoubojstvo izvršava zbog neke druge pobude (npr. štrajk glađu do smrti).

Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) za 1975. godinu, dnevno si je oduzimalo život 1.000 osoba (oko 360.000 godišnje). Danas statistike pokazuju da je riječ o oko pola milijuna ljudi godišnje koji svoj život završavaju samoubojstvom. Drugim riječima, svakih si 90 sekundi netko u svijetu oduzme život.¹ S obzirom na evropske zemlje, indeks samoubojstava, tj. broj samoubojstava na 100.000 stanovnika tijekom jedne godine, prema podacima iz 1971. i 1976. pokazuje da je najveći broj samoubojica u Mađarskoj, Austriji, na području bivše Čehoslovačke, Finskoj, Danskoj, Švedskoj i Švicarskoj, a najniži u Irskoj, Grčkoj, Španjolskoj i Italiji. S obzirom na bivše republike Jugoslavije samoubojstva su najčešća u Sloveniji i Vojvodini, a najrjeđa u Makedoniji i na Kosovu.

Statistike još pokazuju da među samoubojicama ima više muškaraca nego žena, čin samoubojstva češće ostvaruju starije osobe, ali mlađe više pokušavaju, samoubojstava ima više među neudanima i neoženjenima, razvedenima i osobama u braku koje nemaju djece, češća su u gradu nego na selu, češća kod doseljenika nego kod domaćeg stanovništva. Ima ih više među duševno oboljelima, alkoholičarima, narkomanima i sličnim kategorijama. Također, samoubojstvu su skloniji oni koji su počinili neko kazneno djelo, naročito oni koji su izazvali prometnu nesreću ili nekoga ubili- Uz to, pojedine su profesije (npr. liječnika) ugroženije od drugih. Zanimljivo je da u ratu broj samoubojstava opada i da je oduzimanje vlastitog života češće u protestantskim zemljama nego u zemljama s katoličkim ili židovskim stanovništvom.

b) Povijesni pregled prihvaćanja i odbacivanja samoubojstva

Suicidalno se ponašanje, kao i sam čin samoubojstva, različito tumačilo kroz povijest. Jedni su ga branili, drugi osuđivali. Dok su neka primitivna plemena samoubojstvo smatrala najvećim zločinom, a samoubojicu kažnjavala tako da su ga sahranjivali odvojeno od ostalih, Eskimi su, primjerice samoubojstvo neproduktivnih i starih smatrali moralnom dužnošću. Dok su ga neki mislioci (Platon, Aristotel, Epikur, Vergilije...) osuđivali, stoici su naučavali "da je samoubojstvo najviši izraz slobode i kreposti u onom Času kad objektivne okolnosti vise ne dopuštaju Život u skladu s vlastitim idealima".

I kršćanska tradicija pokazuje raznolikost u pristupu toj stvarnosti. Tako je npr. Ivan Zlatousti osuđivao samoubojstvo, ali se istovremeno "divio primjeru onih kršćanki koje su radije prigrlile svojevolutnu smrt, nego se izložile opasnosti da nasilno izgube čistoću". Augustin, Jeronim i Toma apsolutno odbacuju samoubojstvo kao teški grijeh protiv Boga, protiv društva i protiv nas samih. Na toj je liniji i službeni stav Crkve.

c) Uzroci samoubojstva

Uočava se da je samoubojstvo bolest današnjeg, posebno bogatog zapadnog, svijeta. Iako je sve više onih koji si, izgubivši prvenstveno religiozne vrijednosti, oduzimaju život, primjećuje se da države premalo ulažu snaga da bi to spriječile, npr. edukacijom kako učiniti život vrijednim i ugodnim.¹⁶³ Istovremeno, premalo se uzima u obzir da potencijalne samoubojice stvarno ne žele svoju smrt, već je ona izraz vapaja za više pažnje i ljubavi koju očekuju od okoline.

"Redovito se kao razlog samoubojstva navodi da je život postao besmislen i bezvrijedan... Samoubojstvo je redovito posljedica posvemašnje duševne napetosti. Zbog toga ne možemo suditi o krivnji samoubojice. Često ta krivnja leži na drugima, koji su, svjesno ili zbog nemara, isključili nekoga iz svoje sredine. Ima i slučajeva kada nekome sama savjest govori kako nema drugog izlaza nego okončati život. Što da mislimo, na primjer, o onome koji zna imena mnogih osoba koje bi na mukama mogao dovesti u veliku opasnost, i zna sigurno da će ih odati?"

Zapravo, "danas se o vladanju samoubojice zna sve, osim jednoga, a to je: zašto si ljudi oduzimaju život". Ipak, govoreći o uzrocima, obično se navode nekoliko razloga: psihološki, gdje bi uzroci samoubojstva bili u poremećajima afektivnog, ideacionog i psihosomatskog područja, zatim sociološki, npr. osamljenost, depresija, alkoholizam i slično, medicinsko-socijalni, religiozni, te filozofski.

Treba praviti razliku između samoubojstva koje je rezultat svjesne i promišljene odluke i samoubojstva koje je rezultat nejasnih, podsvjesnih motivacija. Ipak, s obzirom na psihodinamiku presuicidalnog ponašanja kod labilnih ili psihički opterećenih osoba, čini se da se "na početku... najčešće radi o nekom bolnom doživljaju gubitka nečeg veoma dragog (ljubav, moć, prijateljstvo, zdravlje), ili je po srijedi stresna situacija koja otkriva razne potisnute ; konflikte, traumatske doživljaje prošlosti i ostale neriješene probleme osobe".

Samoubojstvu obično prethodi depresija, a što se nje tiče rezultati epidemioloških studija iz nekoliko zemalja pokazuju da 3-4% pati od teških depresivnih poremećaja, narednih 1,5-2% pati od blažih oblika depresivnosti, a čak 16-20% ukupnog stanovništva tijekom života razvije barem jednu depresivnu epizodu. Osobe koje su sklone samoubojstvu najčešće pokazuju ove i slične znakove depresivnosti: smanjenje interesa i zadovoljstva u obavljanju uobičajenih poslova, depresivno, beznadno i iritirajuće raspoloženje tijekom većeg dijela dana, gubitak ili pojačanje teka, gubitak energije uz veliki napor da se izvrše svakodnevne obveze, osjećaj bezvrijednosti pomiješan s osjećajem krivnje, stalna pomisao na smrt ili samoubojstvo...

d) Stav Crkve prema samoubojstvu

Nekad, ne tako davno, samoubojice su bile smatrane teškim gresnicima, a njihova je rodbina bila obilježena za sva vremena. Izbjegavalo se kuće i mjesta u kojima se netko ubio i prepričavale strašne priče o lutanjima i lupanjima samoubojičinog duha. Strah i užas su bili zastupljeni u znatnoj mjeri. Takve su osobe, zajedno s nekrštenom djecom, sahranjivali u kutu groblja, na komadu neblagosloviene zemlje.

"Bili su žigosani na čelu kao Kain. U vezi s tim nastao je velik prevrat, ali znak ozloglašenosti nije sasvim nestao. I dalje nastaje muk kad u selu neki rođak ulazi u dućan ili na postu. I čuje se: 'Ne udaj se za nekoga od njih, znaš, opasno je. Svi su malo slabi na živicima.'"

Iako se stanje sporo mijenja, ipak se mijenja, kako među ljudima uopće, tako i u Crkvi. Naime, novije crkvene upute pokazuju kako nije nužno samoubojici uskratiti crkveni pokop, a to će ovisiti o okolnostima i uzrocima samoubojstva. Tako npr. današnje znanje o psihičkoj poremećenosti kod većine suicidanata pokazuje da oni najčešće nisu veliki grešnici, već nesretnici. To vjerojatno ima u vidu ova crkvena izjava:

"Oci Svete kongregacije za nauk vjere, na plenarnoj sjednici u dane 14-15. studenog 1972. odlučili su o crkvenom pokopu: da se ne zabranjuju /uskraćuju/ zadušnice javnim grešnici ma, ukoliko su prije smrti dali neke znakove pokajanja i ne postoji javna sablazan za druge vjernike."

Iako ta odredba izričito ne spominje mogućnost pružanja crkvenog sprovoda samoubojici, ipak, ukoliko čin samoubojstva nije izravan bunt protiv Boga, crkveni je pokop dopušten i takvoj osobi. Naime, budući da je samoubojica najčešće psihički neuravnotežena osoba, a kao takva ima smanjenu odgovornost, uskrata bi crkvenog pokopa zasigurno bila prestroga odredba.

Crkva ipak naglašava kako "samoubojstvo protuslovi naravnom čovjekovu nagnuću da čuva i trajno održi svoj život", protivi se ljubavi prema sebi, prema bližnjemu i prema Bogu koji daruje taj život. Stoga onaj tko svjesno i namjerno učini samoubojstvo, za to snosi i odgovornost.

2. Eutanazija

a) Pojam i povijesni pregled eutanazije

Riječ eutanazija dolazi od grč. eu - blaga, dobra i thanatos - smrt. Doslovno prevedeno znači blaga smrt, ali u svakodnevnom govoru označava "ubojstvo iz milosrđa, skraćivanje muka na zahtjev". Taj se izraz kroz stoljeća upotrebljavao u medicinskom rječniku da označi "onu plemenitu pomoć koju liječnik pruža umirućem da mu ublaži bolove i tjeskobe", a tek je u 20. st. poprimio značenje direktnog i bezbolnog ubojstva pacijenta.

Njemački biolog darvinističkog usmjerenja E. Haeckel još je 1904. godine tražio da se pobiju stotine tisuća neizlječivih -gubavaca, onih koji boluju od raka, luđaka i drugih - jer njihov život nije vrijedan življenja, i to na nekakav bezbolan način. Ubrzo, 1920. god., te su ideje u svojoj knjižici Dopuštenje uništenja životno nevrijednog života zastupali i pravnik K. Binding i liječnik A. Hoche.

Dvije godine kasnije u Sovjetskom je Savezu zakonskom odredbom uvedena nekažnjivost eutanazije. Samo je u prvom valu korištenja te povlastice strijeljano 117 neizlječive djece. Naredba je povučena iste godine. Hitler je 1939. godine, na molbu jednog para da se usmrte njihovo nakazno rođeno unuče, ovlastio svog osobnog liječnika da se na zahtjev mogu ubiti novorođena djeca. Akcija-Djeca, koja se provodila iz eugeničkih razloga, uskoro je obuhvatila i mladež do šesnaeste godine. Broj se žrtava računa na oko 5.000. Uskoro je uslijedila akcija koja se odnosila na neizlječive odrasle bolesnike koji bi bivali ubijani u kupaonicama, u kojima bi iz tuševa, umjesto vode, izlazio plin. U tri je godine 70.000-80.000 duševnih

bolesnika . bilo blago eutanizirano. Broj političko opasnih, rasno nepoželjnih i ekonomsko nekorisnih, koji su završili na sličan način, procjenjuje se na oko 20.000 ljudi.

Šezdesetih se godina našeg stoljeća problem aktualizirao, a izazvan je pojavom djece s teškim tjelesnim oštećenjima. Nakaznost je kod djece nastala zato što su njihove majke upotrebljavale preparat Talidomid, koji je prvi put proizveden u Njemačkoj. U nekoliko slučajeva majke, najčešće uz pomoć liječnika ili bliskih osoba, ubijale svoju nakazno rođenu djecu i zbog toga bile izvedene pred sud.

Problem je još jednom izašao znatnije na vidjelo početkom 1986. godine, kada su novine počele pisati o liječniku J. Hacketalu, koji je na simpoziju njemačkih liječnika u Miinchenu 1984. god. pustio video-kasetu na kojoj je vidljiva povijest bolesti njegove pacijentice koja je bolovala od raka. On joj je pripremio, po njezinoj narudžbi, napitak koji je ona popila i umrla blagom smrću. Slično je medicinska sestra u jednoj bolnici u Wuppertalu izvršavala eutanaziju, ali bez pristanka bolesnika. Prilikom policijskog pretresa u njezinom je stanu pronađena Hacketalova knjiga o primjeni eutanazije.

b) Vrste eutanazije

Postoje mnoge vrste eutanazija. Tako npr. razlikujemo eugeničku, koja ide za bezbojnim usmrđivanjem nakaznih osoba s ciljem da se poboljša rasa, ekonomsku, koja želi bezbolno ukloniti ekonomsko nekorisne osobe, kriminalnu, kojoj je cilj ubijanje društveno opasnih i nepoželjnih, oporučnu, koja predstavlja slučaj kada pacijent unaprijed daje izjavu da se odriče liječenja kada je sigurno da ono neće dati nikakve pozitivne rezultate, dobrovoljnu, koja je pomaganje pacijentu da umre, ali na njegov izričit zahtjev, prinudnu, eksperimentalnu, solidarnu...

Eutanaziju, uopćeno, možemo podijeliti na izravnu: aktivnu, tj. skraćivanje života direktnim zahvatom i pasivnu, tj. propuštanje pružanja dužne brige i neizravnu: aktivnu, tj. slučaj kad se npr. pacijentu da neistražen lijek, i pasivnu, tj. onu kada se uskrate izvanredna sredstva.

c) Odnos prava prema eutanaziji

Iako su sve glasnjiji oni koji zahtijevaju pravo na smrt, njezino ozakonjenje ne može pronaći dostatna temelja.¹⁸³ Oni koji zastupaju pravo na eutanaziju pozivaju se prvenstveno na dva argumenta: samilost prema osobi koja pati i kvalitetu života, oslanjajući se pri tom na svojevrijedno tumačenje Darwinove teorije o preživljavanju jačih. Tako npr. svoje stavove o uništenju duševno zostalih argumentiraju shvaćanjem da su takve osobe socijalno mrtve, prvenstveno jer nisu sposobne za međuljudsku komunikaciju. Oporavatelji, pak, eutanazije, s pravom, naglašavaju da "i u ovome slučaju imamo posla s ljudskim životom koji počiva na božanskoj komunikaciji te od nas zahtijeva primjeren odgovor".

To pokazuje da bi ozakonjenje eutanazije povuklo za sobom niz negativnosti koje bi bile pokazatelj da je uništeno čovjekovo najvažnije pravo, pravo na život. No, "pravo na život je ispred svakog drugog prava, ono je apsolutno, prirodno pravo čovjeka, ograničeno samo u onim sustavima koji poznaju smrtnu kaznu... Život je svet. Sve što je rođeno od žene (dakle i monstra i nakaza) jest čovjek. Tu je dakle, naglašeno pravo na život."

Osim toga, nema sumnje da bi zakonsko dopuštenje eutanazije povećalo opasnost od samoubojstva kod društveno nekorisnih, jer bi to u stvari značilo poziv starima i teško

bolesnima "da ozbiljno razmisle treba li im usluga eutanazije." Sve to pokazuje da razlozi koji žele opravdati eutanaziju nikada nisu na čovjekovo dobro, jer i u slučaju da se prihvati legalizacija slobodne eutanazije, postoji opasnost da se ona pretvori u onu koja neće biti ni slobodna ni regulirana, već nametnuta, kao npr. kod uništenja života nakazne djece, senilnih staraca ili pacijenata koji nikada nisu izrazili želju da ih netko eutanizira.

d) Odnos medicine prema eutanaziji

S druge strane, eutanazija ne pronalazi svoje opravdanje ni sa strane medicine. To najbolje potvrđuju Hipokratova zakletva i Liječnička zakletva (Ženevska formulacija Hipokratove zakletve iz god. 1948.), koje pokazuju da su liječnici pozvani liječiti, boriti se za zdravlje i život, a ne ih uništavati. Liječnikova prava dužnost nije borba protiv naravne smrti, tako da život produljuje pod svaku cijenu, nego mu je dužnost "spriječiti i onemogućiti patološku, prijevremenu smrt, a poštivati dolazak naravne smrti".

Ako bi, nasuprot tome, dio liječnika prihvatio izvršavanje eutanazije, profesija bi se podijelila na borce za život i praktične ubojice, a to bi izazvalo veliko nepovjerenje pacijenata prema liječnicima, jer bi se sigurno bojali neće li možda biti uklonjeni iz života. Tada se pacijent ne bi imao razloga zvati pacijent, ali ni liječnik.

"Bude li... liječnički stalež kao cjelina počeo jednog dana prema diktatu određene ideologije propisivati -koje se dijete ima roditi, a koje nema prava ni da se pojavi na svijetu; koji pacijent treba da bude njegovan, a koji kao parazit mora biti uklonjen s društvenog*1 tijela; koji starac smije još računati na spokojan život, a koji treba da eutanazijom bude likvidiran - bit će to slom humanosti u medicini, slom svakog povjerenja između pacijenata i njihovih liječnika."

Činjenica da bi se mnogi bolesnici bojali neće li netko nad njima izvršiti eutanaziju pokazuje da je volja za životom toliko snažna da i u slučaju ozakonjenja eutanazije ljudi neće često moliti blagu i milosrdnu smrt. Osim toga, uvijek će postojati mogućnost pogrešnih dijagnoza, i istodobno, svakim danom sve veći napredak medicine daje nadu da će sadašnje neizlječive bolesti sutra biti izlječive.

e) Stav Crkve prema eutanaziji

Crkva je svoj stav protiv eutanazije, izravno ili neizravno, pokazala na više mjesta, 196 a jasno izrekla na Drugom vatikanskom saboru:

"Sve što se protivi samom životu, kao što je ubojstvo bilo koje vrste, genocidi, pobačaji, eutanazija pa i svojevoljno samoubojstvo... svi ti i slični postupci zacijelo su sramotni već sami po sebi, i dok truju ljudsku civilizaciju više kaljaju one koji tako postupaju nego one koji nepravdu trpe, i u proturječju su sa Stvoriteljevom čašću."

Osim toga, Crkveno učiteljsko stvo naglašava da nikada nije dopušteno ubiti one koji su neizlječivo ili duševno bolesni, ali nije neophodno izvanrednim sredstvima¹⁹⁸ produžavati život koji se gasi, već se u tom slučaju može pustiti da se tijekom umiranja odvija prirodno. Čak štoviše, u završnoj je fazi bolesti dopušteno i korištenje raznih analgetika i opojnih sredstava, ako ne postoji drugih, pa i uz posljedicu skraćivanja života. Liječnik čak ima dužnost patnje čovjeka ublažavati i onda "kad će upotrebljena sredstva skratiti život".

Općenito govoreći, Crkva naglašava dva imperativa: prvi se tiče onih koji umirućem pomažu napustiti ovaj svijet, a drugi se tiče samog umirućeg. Onaj tko umirućem želi pomoći to će moći samo ako i sam vjeruje u smisao života i smrti. Pri tome je veoma važno da istina o

vlastitom stanju bolesniku ne bude bačena, već obazrivo priopćena, kako bi on mogao u smirenoj savjesti prihvatiti smrt kao sastavni dio života. Stoga Crkva naglašava da je "ljudski dostojno umiranje svjesno i slobodno prihvaćanje stanja ljudskog postojanja i u umiranju, tj. umiranje u potpuno slobodnom i pouzdanom predanju Gospodaru života i smrti", a to je imperativ svakoga tko je suočen sa smrću.

3. Genocid

a) Pojam 'genocid'

"Genocid je zločin kojim čovjek uništava Život drugog čovjeka, uskraćuje mu ili ograničava slobodu mišljenja, govorenja ili kretanja, uništava mu njegovu imovinu, kulturu, predaju..." Konvencija o genocidu Ujedinjenih naroda definira genocid ovako:

"... termin 'genocid' označava akt počinjen radi potpunog ili djelomičnog uništenja narodnosne, etničke, rasne ili vjerske skupine, a to je: a) ubojstvo članova grupe, b) uzrokovanje teških tjelesnih i duševnih povreda na članovima grupe, c) hotimično nametanje grupi nepovoljnih životnih uvjeta radi njenog potpunog ili djelomičnog uništenja, d) donošenje mjera za sprečavanje rađanja unutar grupe, e) prisilni premještaj djece iz grupe u grupu."

Načelno se može reći da genocid ima ove elemente: kulturocid, historocid i ekocid, koji idu za uništenjem kulturne, povijesne i prirodne baštine, a ostvaruje se uglavnom u četiri faze: a) kompresija, tj. brutalnim napadom, prijetnjama, dezinformacijama osvajanje terena, b) depresija, tj. mučenje stanovništva zaposjednutog teritorija, c) ekspanzija, tj. protjeravanje preostalog stanovništva i d) restauracija, tj. uspostavljanje novog poretka i naseljavanje novim stanovništvom, pripadnicima svojega naroda.

b) Neki primjeri genocida u povijesti

Primjere genocida pronalazimo već u ranoj povijesti. Tako se npr. spominju deportacije čitavih naroda u Egiptu za vrijeme faraona Tutmosisa III., progoni i istrebljenja nekih plemena i naroda za vrijeme asirskih vladara Tiglatpilezara (745.-727. pr. Kr.) i Sargona II. (721.-705. pr. Kr.), Nabukodonozorovo (604.-562. pr. Kr.) protjerivanje stotine tisuća Židova iz Palestine u Babiloniju i drugdje (usp. 2 Kr 24-25), genocid Filipa Makedonskog koji je razorio 32 grada u Grčkoj, a narod preselio u Makedoniju, progoni kršćana koje su poduzeli mnogi rimski carevi (Tit je 70. godine razorio Jeruzalem, a kršćani su se raselili po svim dijelovima Rimskog carstva; progoni Nerona, Septimija Severa, Decija, Gala, Valerijana, Dioklecijana...), genocid nad Indijancima u Americi, genocid koji su počinili Turci i Sovjeti nad Armencima za vrijeme i poslije prvog svjetskog rata, "-tragedije Židova u drugom svjetskom ratu, pet godina genocida u Kambodži u kasnim 70-tim kad je između 1/3 i 1/2 populacije nestalo (oko 62.000 ljudi), istrebljenje ruandskih tucija 1994. godine...

S obzirom na genocid u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini u vremenu između 1991. i 1994., donosimo sljedeće podatke: srpski su zločinci poubijali više od 250.000, a protjerali oko 3.000.000 ljudi. U Hrvatskoj je protjerano više od pola milijuna, a oko 12.000 ubijeno. U Bosni i Hercegovini je protjerano oko 2 milijuna, a oko 200.000 ubijeno...

c) Stav Crkve prema genocidu

Crkva je svoj govor o istrebljenju prvenstveno vezivala uz govor o ratu. Tako se oduvijek među teolozima nametalo pitanje opravdanosti ili neopravdanosti rata. Dok su jedni

zagovarali apsolutni pacifizam, drugi su razvijali teoriju pravednog rata. Prema toj teoriji, koju su razradili Augustin i kasnije Toma, rat je pravedan i dopušten ako postoji opravdan i težak razlog, ako su iscrpljena sva ostala sredstva, ako postoji opravdana nada u uspjeh i ako su sredstva srazmjerna nanesejoj nepravdi! No, uskoro se pokazalo da se iza tih postavki mogu skrivati veliki zločini, jer je svaki vladar mogao navesti kao uzrok svojih zločina težak i opravdan razlog. Tako su se kroz povijest vodili mnogi pravedni ratovi iza kojih su ostala velika razaranja i mnoštvo poginulih i osakaćenih nedužnih civila.

Stoga je Crkva vidjela -potrebu prereći svoje postavke o teoriji "de bello iusto", osuditi genocid i zauzeti se za trajni i potpuni mir među narodima. To su učinili mnogi pape, a značajniji interventi počinju s Pijom XII. Od II. vatikanskog sabora, točnije od izrade pastoralne konstitucije Gaudium et spes o Crkvi u suvremenom svijetu, više se ne govori o teoriji "de bello iusto", o pravednom ratu, nego o teologiji "de bello vitando", o izbjegavanju rata i o pastoralu mira.

Konstitucija naglašava potrebu svjetske solidarnosti i međunarodnog razumijevanja, a s obzirom na genocid kaže:

"Svaki ratni čin koji ide za uništenjem čitavih gradova ili prostranih krajeva zajedno s njihovim stanovništvom bez razlike jest zločin protiv Boga i protiv samoga čovjeka, što treba odlučno i bez oklijevanja osuditi."

Genocid su oštro osudili i katolički biskupi na Trećoj sinodi biskupa u Rimu 1971., zatim Pavao VI. na Biskupskoj sinodi iz 1974., 214 Ivan Pavao II. pred Ujedinjenim narodima 1979., u svojoj enciklici Redemptor hominis, br. 16, kao i u mnogim apelima za mir na područjima gdje se vode ili su se vodili ratovi, naročito u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Crkveni dokumenti ističu da "istrebljenje nekog naroda, nacije ili narodne manjine treba osuditi kao smrtni grijeh", te da se, nasuprot takvim nepravdama, treba zalagati za trajnu izgradnju mira. O tome govori i papa Pavao VI. u svom poznatom nastupu u auli Ujedinjenih naroda:

Želite li biti braća, odbacite oružje! Ne može seljubiti s napadačkim oružjem u rukama. Oružje, posebno ono strašno oružje koje vam je dalasuvremena znanost, prije nego što prouzroči razaranja i žrtve, donosi zle snove, hrani zle osjećaje, stvarapaniku, dovodi do nepovjerenja i nesretnih odluka, iziskuje goleme troškove, koči planove solidarnosti i korisna rada, izopačuje način mišljenja cijelih naroda. Na žalost, obrambeno će oružje biti potrebno doklegod je čovjek slabo, nestalno i čak opako biće, kakviml se često pokazuje."

* * * * *

Samoubojstvo, eutanazija i genocid, iako imaju - različita usmjerenja, pokazuju određena negativna stremljenja koja sve više zahvaćaju kako pojedince, tako i društva, pa i društvo u cjelini. Naime, indeks samoubojstava u posljednje vrijeme znatno raste, legaliziranje eutanazije potvrđuje kako se ona gotovo više i ne smatra zločinom, već milosrđem, a svakodnevne vijesti iz svijeta pokazuju da je istrebljivanje skupina i naroda svakodnevna, gotovo normalna, pojava. Tako umiranje u svijesti mnogih gubi pravu dubinu i izvorno značenje i postaje Činjenica kao i sve druge.

No, smrt je stvarnost koja se ne može izjednačiti s izborom odijela, putovanjem ili odlukom pusiti ili ne. Ona se, naprotiv, mora priznati tajnom Stvoritelja, mostom koji povezuje život i život, i kao takva poštovati. Budući da je svaki govor o smrti koji zanemaruje njezinu eshatološku stranu nedostatan, potrebno je progovoriti i o potpunom ostvarenju vazrhene tajne, što ćemo i učiniti u sljedećem, posljednjem poglavlju.

IV. ESHATOLOŠKA DIMENZIJA SMRTI

Istraživanja koja su proveli poznati tanatolozi kao npr. Raymond Moody, Elisabeth Kubler Ross ili Johann Cristoph Hampe o tzv. fenomenu tik do smrti izazvala su veliko zanimanje kod mnogih, posebice jer pokazuju da "svijest traje..., i nakon kliničkesmrti, prije nego što se otvore vrata u drugi svijet. Dakle, postoji prijelazni stadij između života i drugog svijeta".

Postojanje je takve svijesti manje-više prihvatljivo za sve. Ali, dok će jednima, budući da vjeruju kako ona ima svoj kraj, biti znak apsolutne smrti, drugima će predstavljati most između ovozemnog postojanja i onoga što teologija naziva uskrsnuće mrtvih.

U ovom ćemo poglavlju izostaviti ateističko poimanje svijeta koje odbacuje mogućnost zagrobnog života, a zadržati se na vjerskom, koje ga bezuvjetno uključuje. Ipak, s obzirom na to vjersko (ovdje ne mislimo isključivo na kršćansko) poimanje onostranosti uočava se mnogo različitosti. Zato ćemo najprije dati kratak presjek značenja pojma eshatologija i vjerovanja nekih naroda u vječni život, a potom ćemo tu stvarnost detaljnije prikazati iz kršćanske (prvenstveno katoličke) perspektive.

1. Pojam 'eshatologija' i neki primjeri vjerovanja u zagrobni život

Eshatologija je riječ koja se u kršćanstvu uvriježila da označi prekogrobnu stvarnost. Treba ju razlikovati od apokaliptike (grč. apokalipsis), koja predstavlja posebnu objavu "koju čovjek prima po anđelima, izabranima, u snu itd. Apokaliptika je neka vrsta teološke utopije koja se bavi opisima i znakovima posljednjih događaja". Dok apokaliptika smatra da vječnost nastaje nakon vremena i bez veze s ovozemnim životom, eshatologija kršćansku budućnost promatra već sada nazočnom, tako da vječnost nastaje u vremenu kao njegov zreli plod.

Može se govoriti o dvije eshatologije: individualnoj, čiji je predmet raspravljanja sudbina pojedinca nakon njegove smrti, i komunitarnoj, koja se bavi posljednjim stvarima ljudskog roda i ponovnim Kristovim dolaskom. Unutar prve se raspravlja o smrti, pojedinačnom sudu, raj, paklu i čistilištu, a unutar druge (ili prema podjeli nekih teologa treće), koja se još naziva i kozmička, o ponovnom Kristovu dolasku, uskrsnuću tijela, konačnom sudu i preobražaju Svemira.

Općenito govoreći, etnologija pokazuje da su ljudi oduvijek u svoj način življenja, razmišljanja i vjerovanja uključivali pomisao o postojanju zagrobnog života. Ljudski ostaci koje arheologija nalazi iz prehistorije pokazuju kako su oni pokopavani s brižnošću, okruženi dragim predmetima koji će im trebati za zagrobni život da bi ih imali na drugom svijetu. Slično pokazuju i sahranjivanja kod primitivnih plemena, kada se prave "kreveti" od lijana usred šuštanja lišća u šumi, kao i brižno čuvanje pepela nakon spaljivanja na lomači. Također, kult umrlih kod Egipćana, u Indiji, Perziji, Grčkoj i Rimu, časćenje mrtvih u Kini i Japanu, kao i kod mnogih drugih naroda, pokazuju duboku nadu u postojanje zagrobnog života.

„Vjerovanja u postojanje ljudske duše, tog 'životnog' daha koji živi i nakon što se odvojio od tijela, i vjere da duša živi i u zagrobnom svijetu... su... veoma starodrevna shvaćanja, što nam pokazuju pogrebni obredi u raznih naroda. Razvoj moralnih shvaćanja o tome šta je dobro a šta zlo, omogućilo je i vjerovanje da nakon smrti ima više oblika postojanja, a ne samo jedno.“

Tako je npr. među mnogim narodima prihvaćeno vjerovanje kako sudbina svih ljudi ne može biti jednaka: pravednika poslije smrti čeka sreća, njegov je zagrobni život okrunjen novim postojanjem - uskrsnućem.

2. Biblijsko i postbiblijsko poimanje raja, pakla i čistilišta

a) Raj

Grčka je riječ *paradeisos* sastavljena od hebrejske *pardes*, koja je pozajmica iz perzijskog jezika, a znači vrt, ograđeni vrt. Slikoviti je prikaz raja, edepskog vrta, u Post 2,8ss poznat i drugim religijama Srednjeg istoka.

"U religijama Srednjeg istoka prikazivanje života bogova pozajmljuje svoje slike iz života mogućni ka ovoga svijeta: bogovi žive naslađujući se u palačama koje okružuju vrtovi u kojima teče Voda života', u kojima pored drugih čudesnih stabala raste i 'stablo života' čijim se plodom besmrtnici hrane. Njihovi hramovi ovdje na zemlji, okruženi svetim vrtovima, imitacija su tog prototipa. Te su se slike, očišćene od svoga mnogoboštva, udomaćile i u Bibliji: u skladu s antropomorfičkim konvencijama, ona se ne plaši dočaravati Boga 'koji Seta vrtom za dnevnog povjetarca' (Post 3,8); vrt se i stabla navode čak u uzrečicama (Post 13,10; Ez 31,8 si. 16. si)."

Bog je, prema Post 2,7-8ss, stvorio čovjeka a potom je za njega zasadio vrt u Edenu. Čovjekov je život u raju uključivao rad (usp. Post 2,15), bračno jedinstvo (usp. Post 2,18.23-24), upravljanje nad životinjama (usp. Post 2,19-20a), moralnu nedužnost (usp. Post 2, 25), odsutnost smrti (usp. Post 2,17; 3,3-4; 3,19) i kušnju (usp. Post 3,1 ss). Čovjek je podlegao kušnji i tako izgubio raj. No, iako je raj izgubljen, židovska povijest pokazuje kako su Izraelci čvrsto vjerovali u njegovo ponovno zadobivanje. Eshatološka proročanstva Starog zavjeta govore o preobrazbi ovozemaljskog boravišta Židova u edenski vrt (usp. Ez 36,35), o sveopćem miru (usp. Iz 2,4; Hoš 2,20), nestanku svake patnje i smrti (usp. Iz 35,5ss; 25,7), ulasku u vječni život (usp. Dn 12,2).

Biblijski je govor o anđelima također pogodio vjerovanju u raj. Spominjanje je anđela u Svetom pismu znatnije zapaženo tek nakon babilonskog sužanjstva. Prije progona se govori o malakim, riječi koja je izvedena iz korijena la'ka, a ima značenje poslati nekoga s nalogom. Na grčki je jezik prevedena s *angelos*, glasnik, iz koje je nastala i naša riječ anđeo.

Anđeli se uglavnom prikazuju kao Božja pratnja, preko kojih sam Jahve djeluje (usp. 1 Kr 6,23-29; Job 4,18; Ps 18,11; 103,20; Post 3,24; Iz 6,3.7). Oni po dostojanstvu nadilaze ljude, a i sami međusobno poznaju hijerarhijski red. Najpoznatiji su kerubi²²⁹ i serafi.²³⁰ Značajno je i spominjanje "Anđela Jahvina" (usp. Post 16,7; 22,11; Izl 3,2; Suci 2,1), koji se uglavnom poistovjećuje sa samim Jahvom.

U Novom je zavjetu veća pozornost posvećena đavlima, a manja anđelima. Ipak, prema sinopticima oni štite Isusovo djetinjstvo i brane Crkvu, prema sv. Pavlu poslani su od Boga i podložni uskrsnom Kristu, a prema Ivanovu su Otkrivenju predstavljeni kao moćna stvorenja, ispunjena tajanstvenom snagom i ljepotom. Krist je pak prikazan kao novi Adam (usp. Rim 5,14; 1 Kor 15,45) po kojem čovječanstvo ulazi u svoje eshatolosko stanje. Krist je pobijedio staru Zmiju, bolest i smrt, tako da onaj koji vjeruje u njega prima kruh života (usp. Iv 6,35), vodu živu (usp. Iv 4,14), vječni život (usp. Iv 5,24ss), a to su znaci već započetoš eshatoloskog raja.

"U biblijskim tekstovima opis eshatoloskog raja ostaje trijezan i postupno se pročišćuje; no apokrifi ga znatno proširuju, svjedočeći o stanovitom razvitku u židovskim vjerovanjima (npr. u Knjizi o Henoku). Prije povratka u svetu zemlju, u posljednja vremena, raj služi kao prolazno boravište u koje Bog prima pravednike da čekaju dan Suda, uskrsnuća i života budućega vijeka."

Apokrifno će proširivanje biblijskog govora o raj u imati nezavidne posljedice kroz povijest, koje su se u mnogim elementima zadržale do danas, tako da će raj postati gotovo nedostižan, a pakao, predstavljen kao mjesto vatre i muke, vrebata iza svakog čovjekovog čina.

Od prvih stoljeća kršćanstva pa do 13. st. Crkva gotovo da nije iznosila svoj stav o prekogrobnoj stvarnosti, pa tako ni o raj u. O tome je progovorio II. lionski sabor 1274. god., a potom i papa Benedikt XII. 1336. U svojoj konstituciji *Benedictus Deus* papa naučava da svaki čovjek nakon smrti doživljava sud koji mu stavlja život u odnos s Kristom, te mu besmrtna duša već prema tome ili ulazi u nebesko kraljevstvo ili biva zauvijek osuđena ili pak mora proći kroz čišćenje.²³⁵ S obzirom na nebo, papa kaže:

"Hac in perpetuum valitura Con stitutione auctoritate Apostolica diffimus: quod secundum communem Dei ordinationem animae sanctorum omnium (hominum), qui de hoc mundo ante D'ni N. Iesu Christi passionem decesserunt... et aliorum fidelium defunctorum post sacrum ab eis Christi baptisma susceptum, in quibus nihil purgabile fuit, quando decesserunt,... vel si tunc fuerit aut erit aliquid purgabile in eisdem, cum post mortem suam fuerint purgatae... etiam ante resurrectionem suorum corporum et iudicium generale post ascensionem Salvatoris Domini nostri Iesu Christi in caelum, fuerunt, sunt et erunt in caelo, caelorum regno et paradiso caelesti cum Christo, sanctorum Angelorum consortio congregatae, ac post Domini Iesu Christi passionem et mortem viderunt et vident divinam essentiam visione intuitiva et etiam facia, nulla mediante creatura."

Iako Crkva nije nikada definirala raj kao mjesto, već je naglašavala život s Kristom, pobožne su ga fantazije smjestile negdje visoko u nebeske sfere. O raj u se kao mjestu blaženstva i najveće sreće donedavno javno naučavalo s propovjedaonica, a u mnogim se svojim elementima takav način razmišljanja zadržao do danas, posebno unutar pučke pobožnosti.

b) Pakao

U Svetom pismu postoje četiri riječi koje označavaju pakao: šeol, had, tartar i gehena. Šeol se javlja 31 put u Starom zavjetu i ima sljedeća značenja: nevidljivo carstvo, bol, žalost i uništenje. Had se nalazi 10 puta u Novom zavjetu, a ima isto značenje kao šeol u Starom. Tartar se nalazi sažno u 2 Pt 2,4 i označava mjesto osude, kao npr. tamnica, mjesto gdje je tama najjača. Četvrta je riječ gehena. U Novom je zavjetu nalazimo 11 puta. Njom je Isus opisao dolinu Hinom, jugozapadno od Jeruzalema, mjesto gdje se bacao otpad koji je neprestano gorio.

Podzemlje je, prema Svetom pismu, smješteno duboko pod zemljom (usp. Pnz 32,22; Iz 59,9) i predstavlja carstvo sjena (usp. Iz 26,19), mjesto kazne (usp. Iz 5,14) i Božje odsutnosti (usp. Ps 6,6; 30,10; 88,6) iz kojeg nema povratka (usp. Ps 16,10; 88,9ss; Job 7,9). Zapravo, podzemlje se smatralo "mjestom pravednika koji iščekuju otkupljenje, dok je pakao... mjesto kazne nakon Suda"²³⁹ (usp. Mt 11,23; Otk 9,1).

Kao što je biblijsko spominjanje anđela pogodovalo nastanku vjerovanja u raj, tako je i govor o demonima pridonio vjerovanju u pakao. Sama riječ demoni dolazi od grč. *Saioum*, a ima značenje dijeliti, razdijeliti. Riječ je o bićima koja imaju snagu sličnu božanskoj, ponekad ljudima skloni, ponekad neskloni.

"Takvo se shvaćanje valjda razvilo iz doživljaja nemoć pred prirodnim silama (vatra, zemlja, zrak, voda, atak i Sunce i Mjesec), koje se personificiraju ismatraju bogovima. Magijskim zaklinjanjem, bogoslužnim svetkovinama i pretjerano točnim obdržavanjem propisa te svetih dana i vremena nastojala se savladati moć (demoni)."

I u Novom se zavjetu govori o demonima, posebno kod sinoptika, ali samo u odnosu na Isusovo poslanje. U to je vrijeme i iščekivanje suda u eshatološkom smislu bila općenita pojava, iako je konkretno predočenje suda bilo različito. Tako se prema sinopticima Isusovo propovijedanje uglavnom odnosi na sud u posljednji dan, kada će svi ljudi morati položiti račun o svom životu (usp. Mt 25,14-30).

Prema Ivanovu je evanđelju ostvarenje suda još u Isusovo vrijeme: sud nastupa od onog trenutka kad Otac šalje Sina u svijet. Iako Isus ne dolazi osuditi svijet, nego ga želi spasiti, sam se čovjek, svojim stavom prema Kristu, osuđuje ili spašava (usp. Iv 3,18). Prema ostalim je novozavjetnim spisima "Bog... odredio jedan Dan da pravedno sudi svijetu po Kristu kojega je uskrisio od mrtvih (Dj 17,31; usp. 24,25; 1 Pt 4,5; Heb 6,2)".

Ideja je pakla postala potpuno jasna tek u kršćanskom svijetu. Iako su i drugi narodi vjerovali u nekakav oblik zagrobnog života, koji je manje-više označavao težnju za besmrtnošću, u kršćanstvu se, posredstvom Židovskog preuzimanja perzijske manihejske ideje, javlja dualističko poimanje stvarnosti. Ideja pakla i pravednosti prisutnija je na Zapadu, hranjena djelima sv. Augustina, sv. Tome, sv. Grgura Velikog ili Dantea te ekstatičnim iskustvima mnogih svetaca. Nasuprot tome, Istok radije govori o općem spasenju.

Crkva je već u 4. stoljeću, počevši od Niceje i Carigrada do IV. lateranskog sabora 1215. god., i na Zapadu i na Istoku zauzela stajalište kojim niječe postojanje dva suprotna počela - Boga i sotonu - i naučava da su sotona i njegovi pomoćnici demoni izvorno stvoreni dobrima. Time naglašava da je Bog apsolutni Gospodar svega. Ipak, postojanje se pakla prikazuje kao teritorij kojim vlada sotona.

Teologija se pakla gradi na doslovnom tumačenju novozavjetnih tekstova, tako da se ono smatra mjestom najtežih muka, mjestom, negdje duboko pod zemljom, u kojem se grešne duše prže u ognju. Takva je impostacija te stvarnosti izazvala kod mnogih kršćana strah od kazne, a zatrla radost života i potamnila sponu ljubavi kojom Bog ljubi čovjeka.

c) Čistilište

Iako u Svetom pismu nema govora o čistilištu, kasnije su katolički teolozi, naročito u kontroverzama s protestantima u 16. i 17. stoljeću, afirmirali ideju o njegovu postojanju. Svoje su stavove prvenstveno gradili na 2 Mak 12.38-45. Tekst govori o borcima otpora protiv sirskega osvajača, koji su, unatoč zabrani židovskog Zakona, pod odjećom nosili predmete posvećene jamnijskim idolima, i zbog toga poginuli. Kad je Juda Makabejac stigao sa svojom vojskom s namjerom pokupiti mrtva tjelesa, pronašli su te amulete, tako da je "svima postalo jasno da je to uzrok njihove smrti" (2 Mak 12,40b). Potom se pomoliše da im se grijesi oproste, a Juda opomenu vojnika da ne čine grijeh, zbog kojeg nastaje takvo zlo.

"Nato je sabrao oko ovije tisuće srebrnih drahmi i poslao u Jeruzalem da se prinese žrtva okajnica za . grijeh. Učinio je to vrlo lijepo i plemenito djelo, jer je mislio na uskrsnuće. Jer da nije vjerovao da će pali vojnici uskrsnuti, bilo bi suvišno i ludo moliti za mrtve. K tome je imao pted očima najljepšu nagradu koja čeka one koji usnu pobožno" (2 Mak 12, 43-45a).

Prema tom je tekstu, dakle, Juda među vojnicima skupljao "doprinose" za duše pokojnika, te je skupljeni iznos poslao u jeruzalemski hram, kako bi se prikazale žrtve pomirnice u čast onih koji su poginuli. To pokazuje da su Židovi vjerovali u stanje čišćenja duše nakon smrti, "gdje su neke duše pokojnika bile privremeno zadržane na pokorničkom čišćenju prije nego su bile pripuštene da uđu u Nebo".

Osim navedenog biblijskog teksta, često se u prilog postojanja čistilišta navodi i ovaj:

"Nagodi se brzo s protivnikom dok si još s njim na putu, da te protivnik ne preda sucu, a sudac tamničaru, pa da te ne bace u tamnicu. Zaista, kažem ti, nećeš izići odande dok ne isplatiš do posljednje pare" (Mt 5,25-26).

Prema tom je tekstu vidljivo ispaštanje određene kazne koja ima svoje trajanje, ali i mogućnost prekida. O ognju na temelju kojeg je nastalo tumačenje čistilišta kao vatre očišćenja govori i ovaj navod:

"Naziđuje li tko na ovom temelju zlatom, srebrom, dragim kamenjem, drvom, sijenom, slamom - svačije će djelo izići na svjetlo. Onaj će Dan pokazati, jer će se u ognju očitovati. I kakvo je čije djelo, oganj će iskušati. Ostanu li djela, onaj tko ga je nazidao, primit će plaću. Izgori li čije djelo, taj će štetovati; ipak, on će se sam spasiti, ali kao kroz oganj" (1 Kor 3,12-15).

Temeljeći svoja naučavanja na tim i nekim drugim biblijskim tekstovima (usp. Iz 66,15-16; 1 Kor 15,29; 2 Sol 1,8; 2 Pt 3,7; Lk 12,59; Mt 12,31-32), prva je Crkva iščekivala skori Božji sud, a kad je on izostao, prebacuje svoja iščekivanja na "konac vremena". To je pogodovalo nastanku teologije čistilišta, prema kojoj se očekuje pojedinačni sud - čistilište - neposredno poslije smrti i konačni sud u vremenu Kristova ponovnog dolaska. Tome je pridonijela i podjela Crkve na putujuću, proslavljenu i trpeću, iz čega se naglašava mogućnost djelotvorne molitve za mrtve, a znatnu je ulogu imao i tadašnji razvoj židovske misli prema kojoj se onostranost dijeli na tri dijela: za pravedne, nepravedne i one koji su na pola puta. Uz to, i pisanje ondašnjih teologa i mistična iskustva nekih svetaca potpomažu taj razvoj.

Tako npr. sv. Grgur u svojim Dijalozima, Tertulijan, sv. Ciprijan, Origen, sv. Ludviga, sv. Franciska Rimska, sv. Katarina Sijenska, sv. Terezija, sv. Ljudevit Bertrand, sv. Hildegarda, sv. Toma Akvinski, sv. Bonaventura, Suarez i drugi zagovaraju postojanje čistilišta ili svjedoče o svojim izravnim ili neizravnim dodirima s dušama u čistilištu i o djelotvornosti molitve za njihovo izbavljenje.

To je pridonijelo naučavanju Katoličke Crkve prema kojem "duše onih koji su preminuli s malim ili lakim grijesima odlaze u Čistilište, ili mjesto gdje se čiste od svojih grijeha". Nasuprot takvom stavu, Pravoslavna je Crkva odbacivala postojanje takvog mjesta. Kasnije su to činili i protestanti, pa je Crkva na Tridentskom saboru, 4. prosinca 1563., potvrđujući odluke II. lionskog, izričito ustvrdila njegovo postojanje. Pri tom sabor tvrdi dvoje: da čistilište postoji i da se dušama u čistilištu može pomoći molitvom, posebno žrtvom svete mise. U čistilištu se najprije daje zadovoljština za vremenite kazne već oproštenih smrtnih grijeha, a potom i za lake grijehe te sklonosti prema grijehu. Vremenite se kazne za grijehe mogu podmiriti još na zemlji: molitvom, milostinjom, pokorom, strpljivim podnošenjem patnji, predanjem Bogu u smrtnom času..., ali ukoliko se ne podmiri u cijelosti na zemlji, ostatak se mora zadovoljiti u čistilištu.

Ipak su još neka pitanja ostavljena teolozima na proučavanje.

"Pitanja se odnose: o mjestu čistišta; o naravi patnja; o broju i stanju duša u čistilištu; o sigurnosti očekivanja vječnog blaženstva; o trajanju njihovih patnja; o posredovanju živih u njihovu korist i o učinkovitosti molitava Crkve."

3. Suvremeno poimanje raja, pakla i čistilišta

Biblija u svom govoru, koji prema nekima treba doslovno tumačiti i prihvatiti postojanje pakla i raja (i čistilišta) onako kako ih prikazuju svetopisamski tekstovi i Tradicija produbljuje, a prema drugima treba djelomično odbaciti a djelomično prereći, govori o budućnosti čitavog čovjeka. Pri tome pretpostavlja dvostrukost njegove budućnosti: kao pojedinca i kao člana zajednice. Eshatološko je zbivanje, stoga, stvarnost koja započinje ovdje na zemlji, preobrazbom pojedinca i zajedništvom s drugima, a u prekogrobnoj se stvarnosti potpuno ostvaruje.

Ranija je eshatologija govorila da se u trenutku smrti duša dijeli od tijela, te da nastavlja živjeti kao anima separata sve dok se ne ujedini s tijelom do njegova uskrsnuća na "kraju vremena".

U "međuvremenu" je odijeljena duša ili već postigla sreću ili nesreću ili joj je pak potrebno čišćenje. Većina današnjih teologa, temeljeći svoje postavke na vidljivoj pojavi uskrslog Krista i naučavanju sv. Pavla, odbacuje podjelu umrlog čovjeka na propadljivo tijelo i besmrtnu dušu, smatrajući "razlikovanje 'duše' i 'tijela' helenističkim iskrivljenjima Biblije, koja govori o spasenju odnosno propasti 'čitavog čovjeka'". Suvremena eshatologija radije govori o novom, preobraženom tijelu.

Karl Rahner npr. smatra da život poslije smrti danas trebamo shvaćati u smislu pankozmičkog odnosa duše (tijela) prema svijetu, tako da duša (tijelo) poslije smrti biva spojena s čitavim kozmosom, i to u Bogu. Piet Schoonenberg će uz to naglasiti da "čovjek može poslije svoje smrti uživati blaženstvo, ma kako točno bio strukturiran subjekt toga blaženstva", budući da participira na Kristovoj pankozmičkoj prisutnosti. Zato smrt kao uskrsnuće nije shvaćena individualistički, već predstavlja svojevrsno uvođenje u 'općinstvo svetih', pod čijim se pojmom podrazumijeva univerzalnost ljudske besmrtnosti, budući da je nemoguće shvatiti da bi Bog nekoga stvorio, a potom dopustio njegovo uništenje.

"Besmrtnost... nije po sebi razumljiva stvar nitijednostavno posljedica nedjeljivosti, nego je djelo bića koje ljubi i koje ima moć da čovjeka nanovo oživi. Čovjek ne može potpuno propasti zato jer je on predmet Božje spoznaje i Božje ljubavi. Svaka ljubav teži za vječnošću; Božja pak ljubav ne samo da za njom teži nego je takvom i čini: ona sama jest vječnost."

S obzirom na takvo mišljenje čini se da je besmrtnost oznaka svakog čovjeka kao takvog, no to ne znači da, biblijskim govorom rečeno, netko ne može uskrsnuti na život, a netko na smrt. Zato i u današnjoj eshatologiji, koja je znatno izmijenjena, ima mjesta govor o raj, paklu i čistilištu.

a) Raj

Svaki je čovjek povezan sa svojim Stvoriteljem. Stvoren na Božju sliku, na sliku Krista, Jedinorođenog Očevog Sina, najdublje je sjedinjen s trojstvenim Bogom čije dimenzije ljubavi nosi u sebi. Po Kristovu utjelovljenju i križu to se sjedinjenje još produbljuje. U svjetlu objave spoznaje svoju posebnu vezu s Kristom, no ipak, "Kristov se lik, dok smo na zemlji, s mukom rađa u čovjeku". A upravo je zajedništvo s Kristom sadržaj neba. O tom nebu govori cjelokupna novozavjetna misao. Iz nje saznajemo da je Krist za svoga zemaljskog života bio usmjeren jednoj stvarnosti: vršenju Očeve volje. To nije prestalo niti u nebu.

"Isus je posve otvoren Ocu, do kraja poslušan. Poslušnost prema Ocu bila je njegova jedina strast. Unebu se ona pretvorila u neprestano klanjanje. Isusovo je nebo Otac kome se on bez prestanka klanja. Svi koji pripadaju Kristu uranjaju zajedno s njime u tajvječni poklon. To je velika i jedina radost svih spašenih. Isus, vječni Očev Sin prvi je klanjalac. Unjemu se poklon stvorenja stapa u jedno s nutarnjim trojstvenim razgovorom."

Upravo se u klanjanju stvorenja, u volji vršiti Očevu volju, očituje predokus neba. Ono pročišćuje i oslobađa čovjeka od njegove sebičnosti i čini ga sposobnim već sada osjetiti nebo na zemlji. Klanjanje nije izraz farizejskog pokazivanja pred ljudima, niti izraz "blebetanja kao pogani", već je riječ o unutrašnjoj smirenosti čovjekova bića gdje se on u šutnji prepušta Božjoj ljubavi i milosrđu. Tada se sam Bog spušta u čovjekovu dubinu i priopćuje mu svoju ljubav. "Crkvena predaja naziva to neposredno priopćenje blaženo gledanje Boga (visio beatifica)." Tako gledati Boga znači istovremeno i spoznati njegovu veličinu i ljubiti ga poklonstvenom snagom. Nebo je, prema tome, i ovozemna i onostrana stvarnost. Počinje ovdje, ostvaruje se tamo.

No, Bog je čovjeka stvorio kao biće odnosa, biće koje komunicira s drugima, njemu sličnima. I u tome se očituje božanska trojstvena ljubav koja ulazi u čovjekovu nutrinu i omogućuje mu da je dijeli s drugima. Krist je to međuljudsko zajedništvo jasnije ocrtao i snagom Duha Svetoga učinio da svi koji u njega vjeruju postanu dionici njegova Mističnog tijela, a kao takvi međusobno braća i istovremeno djeca Božja, narod Božji. Iako je to zajedništvo na zemlji zasjenjeno, "neiscrpiva je mreža međusobnog davanja i primanja. Ništa čovjek nema što nije primio po tuđoj mucu i dobroti". Zajedništvo će svih tek u nebu biti u punom smislu riječi zajedništvo, općinstvo svetih. To ne znači da će pojedinac biti umanjen, jer se pojedinac ostvaruje tek u odnosu s drugima.

b) Pakao

Dok suvremena eshatologija ide u smjeru spasenja svih, u crkvenim se dokumentima može uočiti naglašavanje razlike između "pravednih" koji će baštiniti nebo i "nepravednih" koje čeka pakao. Tako npr. Katekizam Katoličke Crkve kaže da "svojoj nebeskoj proslavi... (Krist) pridružuje one koji su u nj vjerovali i ostali vjemi njegovoj volji", a "duše onih koji umiru u smrtnom grijehu odmah nakon smrti silaze u pakao, gdje trpe paklene muke, vječni oganj". Pri tome se naglašava čovjekov stav prema Bogu, odnosno da se nebo sastoji u blizini s Bogom, a pakao u vječnom odjeljenju od njega.

"Proživljavanje pakla povezano je... s čovjekom utoliko koliko još u njemu nije pomračen, potamnio lik Božjikoji osvjetljuje tminu zlih fantazmagorija ili krivihumišljaj a. U paklenskim mukama ne muči čovjeka Bog, već se muči sam čovjek Božjom slikom, Božjomidejom. Božje osvjetljenje pokazuje čovjeku na što je pozvan i to je osvjetljenje sredstvo koje čovjekupokazuje koliko je odlutao od Boga i koliko je tome kriv. To je paklensko izjedanje, paklenska muka. N'eimati Božjeg svjetla znači ne vidjeti Bivstvo, ne vidjeti pravu Stvarnost i polako ulaziti u ne bivstvo, vraćati se k njemu."

Većina današnjih teologa takav govor o paklu primjenjuje na ovozemnu stvarnost. Drugim riječima, pakao je stvarnost vezana za čovjekov odnos prema Bogu i drugom čovjeku za njegova zemaljskog života. Ukoliko se eshatologiju razlikuje od apokaliptike, ukoliko je ona schon, aber noch nicht, i govor o paklu ima smisla. No, ukoliko ju se promatra kao prvenstveno zagrobnu stvarnost, taj se smisao, prema mišljenju mnogih teologa, umanjuje.

Naime, već smo više puta spomenuli kako suvremene teološke spekulacije idu u smjeru odbacivanja uništenja stvorenja. A ideja vječne kazne želi to uništenje potvrditi. No postavlja

se pitanje "nije li ovdje u krajnjoj liniji riječ o besmrtnosti koja pripada samo onima koji su dobri, pa je onda posrijedi podvajanje ljudske sudbine"? Gotovo je nemoguće da Bog koji daje život taj život oduzima.

"Zato i moramo odlučno reći da besmrtnost – koju smo upravo zbog njezinog dijaloškog karaktera nazvali 'uskrsnućem', a bolje je reći: uskrisenje nje – pripada čovjeku kao čovjeku, svakom čovjeku, i da ona nije 'nadnaravna' u tom smislu što bi bila sekundarno dodata."

Tako se čini bespredmetnim govoriti o paklu kao zagrobnoj stvarnosti, ali zato govor o čistilištu postiže svoj najviši domet.

c) Čistilište

Dok se pakao promatra više kao odnos među ljudima na zemlji, raj kao djelomično ovozemaljsko, a djelomično onozemaljsko proživljavanje blizine s Bogom i ljudima, čistilište bi se moglo shvatiti prvenstveno ono zemnom stvarnošću, a tek djelomično ovozemnom. Ono je stanje koje se proživljava nakon smrti, ili bolje: u smrti. No, i kao takvo, različito se tumači. Naime, iako novija teološka razmišljanja odbacuju biblijski pojam vatra očišćenja doslovno tumačiti, službeni je stav Katoličke Crkve još uvijek na staroj liniji:

"Oni koji umru u milosti i prijateljstvu s Bogom, a nisu potpuno čisti, iako su sigurni za svoje vječno spasenje, moraju se poslije smrti podvrgnuti čišćenju, kako bi postigli svetost nužnu za ulazak u nebesku radost."

Takve osobe prolaze kroz *čistilišnu vatru*, a tu tvrdnju Crkva potkrepljuje Isusovim riječima prema kojima onome tko pohuli na Duha Svetoga neće biti oprošteno ni na ovom ni na drugom svijetu (usp. Mt 12,32), te na 2 Mak 12,45 i na nauku Tradicije.

Iz toga je vidljivo da Crkva zastupa tradicionalno stajalište, koje suvremeni teolozi većim dijelom odbacuju.²⁸² Naime, imajući u vidu današnji znanstveni način razmišljanja, tako misle teolozi, postaje nesuvislo govoriti o čistilištu kao mjestu manjih ili većih, vremenski kraćih ili duljih muka. Nasuprot takvom pristupu oni polaze od osobno-egzistencijalnog značenja čistilista, naglašavajući kristocentričnost onostranosti, koja je već vidljiva u ovostranosti. Na toj liniji razrađuju H. U. von Balthasar, K. Rahner, Y. Congar, L. Boros, G. Colzani i drugi svoje teologije čistilista.

Tako npr. Y. Congar pod čistilišnim patnjama podrazumijeva pokoru kojom se ostvaruje osobno obraćenje, tj. proces zadovoljštine koji je Krist započeo, a kršćanin sada treba dovršiti. G. Colzani smatra da kršćanin u procesu čišćenja ulazi u dovršenje Kristova pashalnog misterija započetog u sakramentu krsta, i to tako da su čistilišne patnje zapravo unutrašnje kajanje, bol zbog propusta života s Kristom, a ne neka fizička kazna. K. Rahner polazi od čovjekove temeljne odluke, koja predstavlja predanje Bogu. No, ona se, prema Rahneru, ne može potpuno ostvariti na ovom svijetu, a ni na drugom odmah, jer u čovjeku postoje određeni otpori. Te otpore čovjek doživljava bolno i oni su u stvari samo čistiliste. Slično i L. Boros polazi od temeljne odluke, ali ju smješta u trenutak smrti. Tako je, prema njemu, sam susret s Kristom čistilište, trenutak kada čovjek doživljava puninu Božje ljubavi koja mu oprašta, a vatra je očišćenja bol koju čovjek osjeća jer je sada, u susretu s istinom, potpuno spoznao svoje odbacivanje Kristova poziva i njegove ljubavi - do smrti na križu - prema čovjeku. To spoznanje izaziva unutrašnju bol kajanja - čistilište.

Vidljivo je, dakle, da suvremeni teolozi čistilište ne povezuju s kaznom, kako je to činila Crkva kroz povijest, već s Kristovim pashalnim misterijem, naglašavajući da je čistilište

umiranje s Kristom, završetak obraćenja započetog sakramentom krsta, završetak koji ostvaruje sam Bog darujući čovjeku život. Zbog takve Božje ljubavi u čovjeku se javlja duboka bol i kajanje - vatra očišćenja - i to ga oslobađa od kazne.

* * * * *

Sve stare kulture, a manje-više i nove civilizacije, vjeruju u nekakav oblik zagrobnog života i zajedništva s božanstvom. Kao da je čovjeku urođena misao da nikada zapravo neće nestati, da je besmrtnan. Uz to, mnoge religije smatraju da sudbina svih ljudi nakon smrti nije jednaka. Drugim riječima, jedni će za svoj način života na zemlji biti nagrađeni, drugi kažnjeni.

I kršćanstvo počiva na takvom shvaćanju. Tijekom svoje povijesti Crkva je naučavala kako dobri odlaze u raj, zli u pakao, a osrednji u čistilište, mjesta-stanja sreće, propasti ili kazne. Pri tome je prenaglašavala čovjekove postupke, a zanemarivala Božju ljubav i milosrđe. Stoga ne čudi što u novije vrijeme mnogi teolozi osjećaju potrebu prericanja ovog, dijela crkvenog nauka, ispravno vezujući činjenicu ljudske smrti uz Kristov pashalni misterij. U tom smislu, naglašavaju oni, već sakramentom krsta započinje vjernikovo čistilište, tijekom života se, odbacivanjem Božje ljubavi, može izroditi u pakao, ili pak klanjanjem Bogu pretvoriti u raj, da bi još jednom, u trenutku smrti, prošlo kroz *vatru čišćenja*, ili bolje: *očišćenja*.

ZAKLJUČAK

Trenutak je rođenja trenutak kojim počinje jedno postojanje, ali i trenutak koji označava početak stalne mogućnosti prestanka tog postojanja. Već s rođenjem započinje borba protiv smrti, ali ona ipak ostaje trajni pratilac Čovjekova života. No, dok jedni djelomično ili gotovo potpuno prihvaćaju mogućnost vlastitog nestanka, svjesni da to i nije nestanak već nastanak, drugi se svim raspoloživim snagama bore protiv smrti, nastojeći njome zagospodariti.

Upravo je jedan od ciljeva ove diplomske radnje bio pokazati različite pristupe fenomenu umiranja i smrti. Tako je npr. iz prvog poglavlja vidljivo da je današnje društvo u znatno većoj mjeri nego prijašnja društva opterećeno mišlju o umiranju i smrti. Oni se promatraju kao nužno zlo koje treba ubrzati raznim aparatima, kako bi besmislena bol bila snošljivija, a osoba koja ne može pridonijeti dobru društva brzo uklonjena.

Pri tome razna životna područja pronalaze i različite pristupe. Tako npr. psihologija i neki suvremeni filozofski pravci, zatvoreni u krugove imanencije, sve više naglašavaju apsurdnost postojanja, egzistencijalni vakuum koji ni životu ni smrti ne pronalazi smisao. Medicina se, opet, bavi gotovo isključivo čovjekovom tjelesnošću, promatrajući osobu kao zbroj stanica koje u trenutku smrti prestaju funkcionirati. Leš se prekrije bijelom plahtom i život ide dalje. Ukoliko nekome treba transplantirati određeni organ, umrli je još trenutak interesantan, a potom pada u zaborav.

Za razliku od psihologije i medicine, pravo pokušava imati u vidu dignitet umirućega i umrloga, naglašavajući pravo na dostojanstvo u umiranju i smrti. Ipak, praksa pokazuje kako su zakoni često kontradiktorni i više štete nego koriste osobi. Pravi odgovor na smisao umiranja i smrti nudi biblijska poruka. Prema njoj umiranje i smrt, osmišljeni po Kristovu križu, označavaju najizravniju Božju prisutnost u proživljavanju čovjekovih patnji i duhovnih tjeskoba njegove osamljenosti.

No, namjera ove diplomske radnje nije bila pokazati samo značenje umiranja i trenutka smrti sa stajališta spomenutih područja, nego, između ostalog, što smo učinili u drugom poglavlju, pokazati i daljnji mogući postupak s mrtvim tijelom. Tako se npr. nad umrlom osobom može izvršiti transplantacija organa, ali se prije toga mora obaviti pregled leša kako bi se utvrdilo da je osoba uistinu mrtva i što je uzrok njezine smrti. Ukoliko se sumnja da je riječ o nasilnoj smrti, leš se obvezno šalje na obdukciju. Nakon obdukcije, a u normalnim slučajevima i bez nje, slijede pripreme za sahranjivanje mrtvog tijela. Pri tome je rodbina, zbog tehničke strane sahranjivanja, prisiljena privremeno obuzdati svoje osjećaje tuge zbog gubitka pokojnika.

No, nakon određenog vremena tjeskobe i žalovanja, rodbinu će vjerojatno zanimati pojedinosti oko uzroka smrti njezina dragog pokojnika: je li smrt bila prirodna ili nasilna, pod kojim okolnostima, u koje vrijeme... Budući da smo prirodnu smrt manje-više opisali u prvom poglavlju radnje, u trećem smo htjeli pružiti pregled nekih primjera nasilne smrti: samoubojstva, eutanazije i genocida, kao izraza bunta protiv vlastitog života ili života drugih osoba i skupina. Pri tom nam je cilj bio pronaći razloge zašto netko oduzima život sebi ili drugima. Došli smo do zaključka da siucidanti zapravo ne žele svoju smrt, nego samoubojstvenim činom skreću pozornost na sebe, vapijući za ljubavlju drugih. Slično osjećaju i osobe koje zahtijevaju da se nad njima izvrši eutanazija. Oni, pak, koji vrše eutanaziju u dovoljnoj su mjeri slični onima koji provode genocid: ni jedne ni druge u takvim postupcima ne vodi ljubav i milosrđe, nego (makar nesvjesna) mržnja i netrpeljivost.

Najvažniji cilj ove diplomske radnje nije bio pokazati samo fizičku dimenziju umiranja i smrti, nego njihovu eshatološku stranu. Budući da bi promatranje smislenosti ili besmisla umiranja i smrti s bilo kojeg pristupa, pa čak i biblijsko-teološkog, bilo nedostatno ukoliko bi se oni zatvorili u ovozemaljske sfere, s četvrtim smo poglavljem - govorom o eshatološkoj dimenziji smrti - nastojali pružiti jednu zaokruženu cjelinu.

Promatranjem prikazivanja raja, pakla i čistilišta u tekstovima Svetog pisma uviđa se simbolički govor kojim su pisci biblijskih tekstova, pod utjecajem okolnih naroda ili ondašnjeg razumijevanja zagrobne stvarnosti, htjeli protumačiti sebi i drugima značenje vječnog života. Nažalost, ti su se tekstovi dugo kroz povijest doslovno tumačili i još snažnije negativno izoštravali. Tako se npr., počevši od pretpostavki pojedinih crkvenih otaca, preko razbuktalih ikonografskih maštarija došlo i do dogmatskih definicija. Pakao se počeo shvaćati kao mjesto nesnosnih muka, određen za zle, raj kao mjesto vječnog blaženstva i sreće, namijenjen svecima, a čisti liste privremeno mjesto ispaštanja grijeha.

Na svu sreću, bolje upoznavanje konteksta nastanka svetopisamskih tekstova i njihovih književnih oblika u prošlom i ovom stoljeću²⁸⁵ znatno je osvijetlilo i ovu problematiku. Tako npr. danas mnogi tumači Biblije naglašavaju metaforički i moralni smisao tekstova za koje se smatralo da osvjetljavaju postojanje raja, pakla, Čistilišta, anđela i demona, pojedinačnog ili konačnog suda i sličnih pretpostavki onostranosti. Na temelju takvih spoznaja neki su se teolozi upustili u stvaranje svojih eshatoloških teorija, iako, zbog tradicionalnog nauka Crkve, koji još uvijek brani svoje stajalište, veoma oprezno.

Tako npr. dok službena Crkva raj, pakao i čistilište vezuje uz čovjekov način života prema kojem prima nagradu ili kaznu, današnji teolozi te stvarnosti združuju s Kristovim vazmenim otajstvom. Gledano iz te nove perspektive, raj od nekog isključivo onostranog mjesta ljepote i sreće postaje i pvozemna stvarnost. Tako raj u stvari predstavlja zajedništvo života s Bogom, zajedništvo koje započinje sakramentom krsta - umiranjem s Kristom, produbljuje se ljubljnjem Boga i čovjeka, a konačno ostvaruje uskrsnućem s Kristom u trenutku smrti. Ako se raj tako shvati, postaje kristalno jasna misao sv. Pavla: "Ako umrijesmo s Kristom, vjerujemo da ćemo i živjeti zajedno s njime" (Rim 6,8).

Ni pakao se više ne promatra kao mogućnost zagrobnog postojanja, već, naprotiv, isključivo ovozemnog. Ideja pakla tako shvaćena nije apsurdna ni apstraktna, nego izuzetno konkretna: svugdje gdje nema ljubavi i samilosti prisutan je pakao. Pakao je krajnji egocentrizam, nesposobnost ljubljenja i otvaranja Božjem milosrđu, zatvorenost u samodostatnost i samodopadnost, a upravo to razdire čovjekovu dušu.

Čistilište se, pak, promatra kao stvarnost koja dijeli život od života. Zbiva se, prema tome, u trenutku smrti i označava čovjekovu definitivnu preobrazbu, bezuvjetan prestanak odbacivanja božanske ljubavi, nuđene kroz cijeli ovozemaljski život, i prijanjanje uz Krista - Put, Istinu i Život, sljubljlivanje s njim.

Takvo suvremeno poimanje eshatološke stvarnosti nudi zaključak da je upravo smrt trenutak uskrsnuća, međusobno darivanje Boga i čovjeka, čovjekov nestanak i istovremeno nastanak, njegovo uvođenje u vječni ciklus odvajanja i spajanja u Bogu, vječni ciklus Ljubavi, gdje on pri tom ostaje čovjekom, a opet, postaje Bogom. Smrt s Bogom znači, dakle, život s njim.